

Кістяки Гольбайна.

АРИСТОКРАТИ.

Написав Володимир І. Масляк (Залуквич).

1.

На небі стояла повня в цілм виду своєї чистоти, а на землі чути було теплі відпори липневої ночі. Ясно було як в день. Як то кажуть, можна було при яснім світлі місяця і голки позбирати, а те світло цілими снопами сунуло на матінку землю, пестило ся з гілєм деревини, совгало ся по дахах і стріхах, відбивало ся об кришталеві вікна каменниць, пило росу нічну, що просто капала, як легенький дощик з листя дерев і з зілляників. У тім світлі чути було на скрізь сю магнетичну силу якогось дивного чару. По спеці літнього дня наче все віджило під проміннями повновидого; люди дихали свободнійше, цвіт простував свою корону, земля видихувала жар, а втягала в себе, наче губка воду, сей нічний холод.

До сего світла поблискували бундючно чорні доми і вілли, церкви і костели, старий замок Снявських, і гарний ратуш найгарнійшого на все Поділе міста Бережан. Ратушевий годинник видзвонив поважно годину 10-ту, на східно-північнім розі ратуша задзвенів голос магістратського дзвінка, що покликавав на службу нічну варту. Місто повинно було спочати, але нині якось собі ніхто з гомону „Lumpenglocke“ нічого не робив. Майже по всіх каменницях в ринку вікна поверхові були поотворані. В багатьох видно було світло салюнових лямп. На веранді найбільшої в місті торговлі Мерля сиділо чимало гостей, попиваючи хто вино, а хто пиво; на веранді цукорні сиділи і спорили гуртом пані, панночки поруч з мужчинами, а заїдаючи морожене сьміяли ся і забавляли ся весело. По ринку снували ся поважні бекеші єврейські, стояли купками міщани, а поміж всіма шибала собою молодіж, і то шкільна, гімназійна.

Гуторено якось поважно, без крику. Всіх очі були звернені на освітлені вікна в південно-західнім розі ратуша; навіть жовняр стоячий на „відваху“ часто-густо позирав в гору, на ті смуги з вікна ратушого світла.

Між тим проявили ся вже і позначки нетерпеливості. Всіми улицями, що вели до ринку, отже і з Адамівки і з Місточка і з Сільця і з улиці, що вела до садиби Потоцьких, села Раю, напливало чим раз більше учеників, і не було між ними ні одного, щоби, побачивши світло в вікнах ратуша, не кликнув: „Що, ще ні?!“

— А то їх мучить, пекєму було! — визвїрила ся якась поважна, товстенька міщанка.

Довго і вона вже стояла при цимбрині мїської кирниці, видно і вона чогось дожидала.

— Кужо, що се за мука?! От звичайно при комісії та при зеленім столі. Воно, правда, і там приють, але там летять лиш питання, а не кулі, як під Кенігредом, — твердив якийсь здоровий герой знід Садової, що три роки тому приніс звідтам хрест і абшит, але лишив ногу.

— Ну, та правда, — доповіла різничка Ральчиха, — але все-ж воно не жаль єму дїтий людських, та тримає їх від самої другої до опівночі.

— Та звичайно „Maturitätsprüfung“! — додав якийсь по вїйшнім виду своїм наче послугач судовий.

Воно і справді було так. В ратушевім будинку на першій поверсі містила ся гімназія, а там вже від тижня в тій крайній саті відбував ся екзамен зрілості (доспілості). Нині сідала послїдна серія. Шістьох молодців прїло там вже від самого ранку. До короткої перерви обїдної не упорали ся навіть з третьою частию предметів. Вся вага екзамену спочивала в предметах пообїдних, а ті тревали нераз до опівночі.

А наїрід користаючи із гарного часу і вже-ж, що доля молодого чоловіка все і кожного розцікавлює, приходив на ринок і тут серед очидання стояв шоти, поки не довідав ся про судьбу кожної серії.

Екзамен зрілості, та ще в жалім місточку, се питанє не аби яке. В такім тихім куті, де цвітєм інтелїгенції урядники, а цвітєм молодіжї — гімназїясти, молодіж учить ся і росте під оком всіх горожан; вони подїляють єї смутки і єї радість.

— Читайте, читайте! вже мабуть кінець, — кликнув молодий вусач, показуючи рукою на освітлені вікна в ратуші. На тих вікнах відзначувалися повним рухом тіні осіб, за хвилину слуга гімназійний відчинив вікно, і се був певний знак, що вже по екзамені. Нараз головною брамою виріс наче знід землі шпалір. У перших його рядах видно було самі молоді лиця. Се молодіж гімназійна, незавзвана, некликана, робила почесну улицю для своїх найстарших товаришів. І чи знід одного молоденького серця летіла в сю хвилину задумована думка гень в гору до того синього неба, до тих гір, що світилися брилянтним цвяхованем престолу Всевишнього: „Боже! Боже! коби-ж то і мені перейти вже такою улицею!“

В сінях заблимає кризь щілини воріт світло і почулися кроки і голоси. Скригнула засува, розступилися крила воріт і цілий гурт людей подався звідси в улицю. Шанки і капелюхи подалися в низ. На чолі гурту ступав високий, сивобородий, худощавий інспектор, а в слід за ним йшли учителі, а за ними шістьох товаришів шкільної лавки, що по дванадцятилітній плаванні по просторах науки шкільної що лише перебралися щастливо через свою Сциллу і впливали на шлях нового життя, нової доби, осіненої заздальгид проміннями більшої свободи і далісє сягаючих цілий.

— А-ди, а-ди! се він, він! — так тими словами звертав хтось увагу свого сусіда на особу інспектора.

Осьмий раз вже нині переходив він через таку улицю і звертав собою увагу, бо-ж за тих вісім днів був паном долі тільки кандидатів, та ще і з інших зглядів займав він собою увагу горожан і публіки. Вєі знали, що се Евзебій Черкавський, Русин родом, а тоді ще в передостіній добі послідної еволюції своїх ідей і послідної зміни своїх пересвідчень, бюрократ по вимогам австрійського правительства, тим самим пострах для вєіх учителів і молодіжкі.

Найстрогіші екзамена переводячи з кандидатами ставив питання зі вєіх предметів, навіть з богочестия, а вже-ж найстрашнішим і невмолним бував для своїх земляків. Душа пізнійшого прозеліта чужої не-руської справи вже віддавна не злюбляла гнізда, що з него сам вилетів лишень амбітним карьеровичем.

Повільною ходою, як пристало на вчених мужів науки, перейшла улицею ціла комісія, відповідаючи легким похилень голом на покліні зібраної публіки. За плечима достойника навіть і учителям видно прибуло більше гордості, бо чогось не так привітно здоровкались, бо з їх уст ні одно не упало слово до тої молодіжкі, що до них так близько в зносинах своїх з ними стояла. В належнім віддаленю за комісією ступали матуристи. Якже порівнялися з серединою улиці, публіка, що комісією перенустила в мирі, не стерпіла і давай як стій кинула ся витати і допитувати:

— А що там?

— А як?

— Здали?

— А вже-ж!

— Гаразд! Славно! — і уже по виміні перших питань і лякоїчних відповідей давай тиснути ся, цілувати, бажати... Вєсь гурт змішав ся, склубив ся в одно кодро. Дехто тверезійший кликав: — „Громада, пождіть, та-ж подумайте їх! Пустіть, нехай вийдуть свободно!“ — Не помагало. Перші прояви чути мусіли виплисти по своєму, поки довкола не прорідшало, не зробило ся на стілько місця, що матуристи могли справді свободніше відотхнути. Аж тоді до їх кунки зближало ся судорожно похилена стать жіноча. Очіма шукала вона лишень одного, побачила і знов втратила з очий серед заклубившого ся гурту і аж побачила вдруге, та тим радійше, що его очі певно і єї шукали.

— Тосю! синоньку, ось я жду на тебе!

— Матінко сердечна, от на гаразд і добро благословила... все добре! — і так перед лицем зібраного народу кинули ся вони до себе. Вона, мати, і він, син один у неї, одна надія старих літ линули до себе, бо він, принавши до неї, розцілював єї костісті, спрацьовані руки, вона-ж, обнявши его правою, чути до себе цілком так, як журлива курочка пригортає крилом своє цїпеня, що, налякавши ся чогось, чим скорше біжить до матери і шукає захисту під єї теплим крилом. Дивило ся на єї яву чимало очий. Чи один

з тих молодих людей рад-би був саме так принасти до грудий матери та батька, у кого вони були ще. Якийсь здоровий парень з перекиривтєним на ухо брилем дивив ся й собі і в ту хвилину почув найперше якусь нудь коло серця, щось задавило его в горлі, щось прислонило его очі. Щоби не показати своїх сліз, натягнув лишень кресу від капелюха і наче хотючи приглушити жалє чи смуток кликнув:

— Панове громада! чого-ж стоїмо?! Далісє на перед, відведім нашого ментора в хату.

Чи єму завидно стало сего скарбу, що був у Тосє? Чи не було вже у него матінки? Не знати. Сильною рукою промостив собі дорогу і таки сильноміць дотиснув ся до матери, радої своїм сином, взяв єї під ліве рамя і так оба з товаришем шкільної лави, що підтримував матір з правого боку, звернули в тої бік ринку, що з него вєла улиця на підгороде в Адамівку.

Цілий гурт ішов справді, наче-б святкував обхід. Видно було як в день. З гори синє повнолиций усею силою свого світла, по боках улиці ставали люди гуляючі по нічнім холоді, а серединою ішла молодіж та ще й яка. Жива, палка... щаслива. Вєі переборовши послідну запору, що відділювала їх від ширшого світла, чули ся низькими молодими орлами, повнішими сили до лету в далеку дорогу життя. На сей рік не упав при екзамені ніхто з них. Видно праця принесла свої овочі, і то праця не аби яка. Велика єї часть довершила ся силою взаємної любови між товаришами. Першим між ними до дружної жертволюбности був Тосє; він був для вєіх провідником, для вєіх учителем-помічником, єму та почесь годила ся.

В перших рядах довгої колюми хтось затигнув піснї, і піснї ще не так давної:

„Щастя нам, Боже, щастя нам, щастя,

„Розвивати руський цвіт!“

Хор молодих, дзвінких голосів рванув ся з гурту, ударив гоном о мури каменїць і залунав в нічній тишині либонь чи не на все місто, та затих як раз аж на скрутї в сю маленьку, тіснєньку уличку, де між садами та тинами крили ся у затішку малі і більші домки, в котрих жили бідні люди, а при них містила ся шкільна молодіж...

Ще один хор другої піснї перед фірткою, і найперше товариші, відтак і другі з гурту стали прощати ся з Тосєм і з его матерю.

— До побаченя, до завтра! — і за хвилину гурт вертав назад улицею, а мати оперта об рами сина входила до свого тихого, вдовиного кутка.

2.

Другого дня вже як раз виступило сонце за звиріпєцького ліса, а панї Марія, Тосєва мати, що і так доброго спаня сеї ночі не мала, схопила ся з постелі і стала швидко загортати ся.

Одна у неї дужка була і перша сеї днини. Через кільканадцять років ходила вона пильнєнько до мійської церкви. Не було дня, щоби вона не покорила ся навкозішкї перед іконою Пречистої Богоматери. І мала чого просити; рано, замужного життя не знала довго. Молодою і гарною дівчиною жила вона мов пташка весела у своїх родичів. Була їм оком в голові, — була одиначкою. А одного дня як раз коли в день Першої Пречистої повертала з матерю з вечерні, заатаракотїли вози і найтичанки: се їхали празничні гості, а поперед, на бричї старого крою, сидів брат єї батька з проведним кандидатом теології. Швиденько побігла Марія коротшими доріжками на приходство, а за хвилину вже виходила зустрічати любих гостей і нового незнакомця. Сватанє не було довге. Питомця привіз стрийко, а він знав его родичів, его сімю: через тиждєнь чи два приїзав молодєць з батьками на обзорини. Старі погугорили з собою, а Марія затамила дуже виразно сю хвилину, як найперше приступила до неї матінка, як з очима, повними сліз, цілувала єї головку, а батько, відступивши від гостей і не спитавши ся, чи буде по єї волі або ні, взяв єї за руку, підвів в ту сторону, де сиділи его свати, і злучивши руки молодят сказав урочи-сто: „Поки вас церков не поблагословить, я вас благословлю“.

Так стала Марія судженою, а незабаром і жінкою свого Миколи. Вихохана в послуху, старим обичаєм, не кинула ні одного словечка проти волі батьків. І не було чого. Микола був вродливий, з очей та з лица щирий і прихильний; в нім найшовши пару, пішла стежкою своєї долі, а по кількох роках щасливого життя з чоловіком урвала сей шлях трома могилками. Тяжка пошесть, що вярвала тисячі жертв людських, не пощадила ні родичів, ні чоловіка з чотирілітнім сином. Лишилася круглою сиротою і зачала життя вдовине, найперше під стріхою стрийка, а відтак переселилася до знаменитого нам містечка, бо треба було своїми силами промочувати дорогу до життя тій дитині, що була для неї агадкою минулості, а запорукою літ будучих. Машку не було. Треба було тяжкої праці, щоби роздобути кусень хліба. Голка і доглядане, харчоване людських дітей — се були умови її теперішнього життя. І рік за роком сходилих не раз серед чорного смутку і жури про завтрашній день, умивався гіркими слезами з жалю за повалими і негаразд розцвілими рожами збурханих надій.

Марія в тім невсипущім труді ниділа, нахилившись до землі, хоч вікови їй ще рано до того було. Тосьо був однією втіхою серед тих смутків і серед тої боротьби о хліб насущний. На його головці спочивала її надія, її велика материнська любов обнімала лишень його і Того Всевишнього, що до него зверталася тепер з вірою у двоє сильнішою і горячішою. І з того часу все в ту саму годину, слота чи погода, мали бережанські підгородяни нагоду видіти чорну статі жіночу, як вона виходила ранком з хати, що в ній коморувала, як тихою ходою ішла до божого дому і як ту уособивши собі місце перед образом Богоматери горячо молилася вже-ж лишень о потіху з свого сина.

І не загинула у тій боротьбі. Тосьо учився добре, за кілька років став їй підмогою, бо був вірцем молодіжці, вчив других, а нагороду за свій труд складав до маминої калитки. Нині велика частина її надії сповнилася. Тосьо скінчив гімназію з пошаною відличним; щаслива мати йшла знов корити ся перед Пречистою, а вже-ж і благодати Її про дальшу поміч. Ішла як звичайно; тиха і сумирна здоровкала ся з прохожими, лишень що на лиці їй яснівся якийсь промінь солодкої радості, бо одну частину свого обов'язку супроти волі покійника і своєї дитини сповнила гірко і по героїськи.

А поки що Тосьо спав, бо тяжка утрома щоденної праці звлякла його сили, і перший раз не збудився він з зоріючим ранком. Їм кризь сон снували ся перед очима вражіння пережитих недавно днів. Їм сніло ся, що враз з товаришами ішов він в якусь далеку, дуже далеку вандрівку. Кременістим шляхом добивав ся до якоїсь мети, а та мета була застрожена на скелі, сягаючій неба. Вже, вже доходив він до вершин, вже простирив руки, щоби йматися за шпиль своєї мети, як за стіни виліз грізний ефінк з лицем інспектора і давав йому спихати в пропасть. Послідних сил став він добувати, щоб увільнити ся від грізної потвори, але чув, що боротьба з нею нерівна. В крайній хвилі, як вже завис між небом а землею, явила ся між ним а потворою якась блага, тепла рука і вона підтримала его, щоби не розбив ся в глибокій відражаючій пропасти. Ще один рух, одно напружене сил, і Тосьо при помочи сеї доброї руки стояв на шпиль дивлячись, як засоромлена потвора счезала за стіною скелі. Тосьо побачив сияєво дня, лише що вже не в сні, а на яві. Як раз отворив він очі, через вікна его кімнати вливалось ся світло літнього сонця. На головці своїй почув він тепло тої самої благої руки — се була его мати, що давно вже вернула з церкви, а затрівожена дозвільним сном сина ввійшла до

его хати і рукою оглядала его голову, чи не горяча, чи не болить. І наче засоромлений тим, що так довго міг спати, підвів ся чим скорше на ліжку і став горячими поцілунками покривати сю найприхильнішу для него руку.

— Вже-ж, дитино! Сніданок давно готовий. Я вже налякала ся, чи не хорий мій панич, що так спить.

— Ні, здоров, матусю, як звів здоров, та лишень сон не добрий снів ся. От і голоден троха.

— Та що-ж сніло ся тобі, сину?

— От інспектор, цур йому, хотів друлити мене в пропасть, але я не дав ся.

— Та і справді не дав ся, моя потіхо сердечна. Ну, вже-ж тобі его не боятися. А поки збереш ся, я до сніданя зладжу.

Не встиг Тосьо зібрати ся і поспідати, як в сїнях почув він знакомі голоси товаришів.

— Ну, що-ж Тосьо, як живеш, як тобі спало ся після вчашнього упрівання? — гримав той сам великан, що вчора вночі супроводжав Тосью і его матір.

— А що-ж, добре! гаразд! Але і спав, либонь чи не був би спав до полудня, якби не матінка, а то в пору збудила.

— Нічого, нічого, тобі і належить ся; та-ж ти, братику, спершу і над нами напрув, вишакуючи в голови наші

сінуси-косінуси і логаритми; якби не ти, то „вуйко“ був би всіх поїв! — говорив дальше великан, званий загально „Гамалія“.

Молодіж, що в тих часах вже познайомила ся з творами Шевченка, позувала радо на его героїв, і тому-ж отсей звав ся Гамалією задля своєї бундючної вдачі.

— Ой той „вуйко“, поминай его як звали, — обізвав ся сухорлявий біловусик, що від свого жалібно звенючого голосу носив прізвисьце Гремій, — от вуйко! Вже, вже острив зуби, що вкусить, вже і стогнати став при тій аналогії моїй нещасній, та якби не мої дуди, — і ту показав цілу операцію математичну, виписану на дудах від сорочки, — був би я своєму старому здорову завів дулю!

За всіх екзаменаторів відказували молодці найпаче на професора математики, а сего звали „вуйком“ від его приповідки: „Е! як тобі всуну третю, то і вуйко тобі не pomoже“.

— Ну, хлопці, про що радите? — обізвав ся новий гість, що як раз входив в двері.

— А, servus! servus! Москаль-чарівник! Ти ще ту? Та-ж мав після серії їхати до....

— Ну, куди?

— Та вже-ж туди, куди сам знаєш, — обізвав ся і Тосьо.

Всі хлопці вняли очі в Москаля-чарівника, бо-ж і від того, що все хитрощами викручував ся при екзаменах, так его звали.

— Куди? Куди? Ми тобі скажемо. — І передражнюючи Шевченка став Гамалія деклямувати:

„За горами гори, хмарами повиті,
Між горами села, в зелені укриті,
А між тими є одно
Наче писанка село“.

— Ну, і що-ж дальше? — питав передражнюючись „Москаль“, — що дальше?

— Послухашь:

„А там батько наче звів,
Грошлюбєць лицемір;
Бо у него купа грошей,
А дівчина, стан хороший,
Хоч пів світа змір!“

— Ну, на біса, хто-ж вас такої навчив?! Що-ж дальше? — розпитував вже сам розікшавлений матурист.

Володимир І. Масляк (Залуківич).

— Ти мабуть ще не знаєш? Ну, то пригадай собі! Ти мабуть знаєш, де сьв. Іван; там просто него хатка, а в тій хатці вдовичка, а у тої вдовиці були гарні суніці сиріч „ліпообразні дівниці“, а одна з них, не її, від двох неділь на селі; — декламував з патосом Сьміховик. — Оксана! любовчику, Оксана; ой як писанка Оксана, як ремінь дівка!...

— Та цур же вам, чого причіпились! Дайте покої людській дитині, — відбороняв ся „Москаль“, паленіючи.

— „Де ж вона для мене!
Бо не возьмеш. Семене,
Бо у батька чорний пес,
Як ти вкусь, то умреш!“ —

кінчив присадкуватий „pater guardianus“ також Сьміховиком прозваний.

— Нічого-б і умерти, такі губи а очі, як кусень неба, що он сяє над Зьвірницею, — показував Гамалія рукою, — але синку не відпирай ся. Поки минуть ся вакації, забудеш, а пригадаєш собі, як поїдеш туди на весіле.

— На яке весіле? — спитав неспокійно „Москаль“.

— Всіляке можливе! Мені говорив недавно один „candidatus theologiae sanctissimae“, що за дві неділі розіжджає ся їх з львівського семинаря аж сорок шукати „куниць“, сиріч „прелестних дівиць“. Ну, може і твоя попаде ся котрому, а ти поїдеш туди і нас покличеш! Що, правда?

— А епілог? — спитав Тосьо.

— Епілог? а розкажу, — обізвав ся Сьміховик:

— „Куниця — князиви,
Дули — Москалеви;
А він бідачиче
Любов в кулачиче —
Декламувать стане:
„Ой жінко, жінко, гадино ізмінко,
Щоб тебе кохати, гаудів тра не мати!“

— Славно, Сьміховик! славно! — кликнули молодці. Відний Москаль клинув і собі „славно!“ — і такий гамір вчинив ся, що аж пані Марія заглянула відхиливши двері і усміхнувшись та склонившись на їх привіти: „Пані-матко, цілуєм руки“ знов пішла до себе.

Товариші пожартували, засьміявшись кілька пісень і викрививши силу паніросів, потягнули з собою Тосью і пішли навідати ся до других товаришів.

За кілька днів в місті стало пусто. Не стало в нім молодіжи, тай наче половини життя в нім не стало.

За молодіжню виїхала і не одна сім'я віддихати сільським воздухом і тішити ся „килимом широким, золотистим нив“. А Тосьо лишив ся. По вакаціях треба було вибирати ся на дальші студії, треба було роздобувати гроший, а тих роздобув він знов твердою працею. Підготовлював молодших школярів до екзаменів і з тих лекцій роздобув справді чималу, як на его сили, сумку. Мати, хоч їй і як жаль було, що їй дитина тільки лишень долі має, що в твердї і невпиннїм трудї, дивила ся на его працю, як на тверду умову життя бідної людини. Вечері лишав вже Тосьо для своєї матери. Тоді виходив він з нею або на проходи за місто, або в час непогоди обоє разом розводили плани будуччини. Тосьо не рішив ся ще, куди має собою повернути. Учителі, знаючи его здібности, хотїли его справити на філософію. Адвокат, що над его тупим сином наумчив ся Тосьо чимало через цілі ферії, хотїв бачити его по літах правником, він однак, як звичайно хований м'якою рукою матери, а не твердою, практичною долонею вігця, не міг поки що рішучо сказати собі: ось туди пійду, там мета моя. Він передовсім почував ся до обов'язку супротив матери, він хотїв враз з своєю їй забезпечити долю, він більше може про ню, як про себе думав. Сму і се з думки не сходило, як він їй ту саму лишить. Як розлучить ся він з тою ангельською добротою, з тим їй ласканєм, з їй безнастанною про свого одинака журливістю, а мати сама не знала, ніщо, ніяк ему радити.

— Що-ж, добродійко, куди ваш син вибирає ся? — питав їй вже кілька разів пан-отець, зустрівши їй при виході з церкви.

— Не знаю, пан-отче, і годі мені якось про се спитати. Він же-ж у мене один, як одно сонце на небі, я-би їй хотїла, щоб вікував при мені.

Але вікувати годі було. Рішуча хвиля зближала ся. Треба було сказати собі самому рішуче слово. Послужила до того нагода.

Одного вечера вертав умучений Тосьо до хати. Сьогодні їздив він на прогульку з родиною адвоката по чудовім бережанським ставі. Час був погідний, наняті люди веслували добре і справно; ціле товариство зайшло на противний берег і там спочало на краю села. Ту відбув ся і смачний підвечерок, але гості не встигли ще добре покритити ся, як з села дав ся чути великий крик. Гості помчали в сю сторону, і як раз перед коршмою представив ся їм очам страшний вид. Один мужик лежав з розчеревленою головою облитий кровю майже без ніяких ознак життя, другий окровавлений також сидів під коршмою на приспї, дихаючи тяжко, і блідий аж синий на лиці тряс ся увесь, бо він був злочинцем. З малої суперечки о підкошенє отави прийшло до сварки, і розлучені сусїди побігли під коршму шукати свідків, а не знайшовши нікого, бо жид сховав ся, залаляли себе знов, аж поки один другого не поцілів косою. Той зойкнув страшно, надбігли сусїди, счинив ся ґвалт, побігли по вігця.

Гості дивили ся на сю відражаючу сцену. Адвокат, що прийшов останній, побачив також пригоду, а не хочачи, щоб діти дивили ся на сю сцену, потягнув їх за собою. Всі вертали домів, а пан меценає, коли всі толкували про сю пригоду, обізвав ся стенторично:

— Хлоп, Русин, все худоба і безрога!

Ой не легко вразили її слова Тосеве серце. Він і з несьмілости і з переляку не обізвав ся, не став в обороні, не вступив ся за тими темними, непросвіченими синами хліборобського стану.

„Хлоп — худоба!“ Отсеї два слова звенїли ему увесь час повороту до міста в ухах, ранили его душу. Перший раз заболїла его тяжко обиди, кинена на бідний забутий люд, а чи по правді, чи по справедливості? Злочин був безперечно, був справді факт зьвірський, але чи з того виходило справедливо, що „хлоп все худоба“?...

Зеркало води на ставі лежало як одна шибя величезного зеркала. Тихенько сунули човна по тім воднім шклї, а товариство мовчало під грозою того, що бачило. Малі діти тулили ся до матери, ніхто голосу не добував з себе. Тосьо плив з своїм учеником на окремїм човні і відхилившись від него не дивив ся ні в гору, ні перед себе. Гго не обходив чудовий краєвид, ті височезні стїни гір, окружуючих став докола. Він, що так часто виходив на високу греблю ставу, щоб звідси поплити гень на озеро, дивуватись его красі, его глубинї і околичним краєвидам, тепер мовчав і повтаряв безнастанно в думках: „Хлоп, Русин, все худоба і безрога!“ Сї слова налазили навкучливою, унертою мухою в его душу, в его серце... Тосьо сам не знав, чого ему стало так важко і прикро, чого власно ті слова так его вразили.

Засумований і наче хмарою обвитий вернув Тосьо до дому. Перед матерію оправдував своє але розположенє умученєм, і завчасу з вечера пішов до своєї комнати.

До пізної години сеї ночі Тосьо розважав свої думки читанєм „Кобзаря“. Гго він дістав на спомин від тих товаришів, що їх підготовлював до математи, і ся книжка, сї скарги сьпівакових дум стали з тої хвилі для него жерелом цілющої водиці. Читаючи твори народного генія, впливав він по каплях наче балсам сю водицю у свою душу в годинах своїх молодечих поривів, або в хвилі якоїсь непогоди в душі. Від них ставало чим раз яснїше в голові сина Марії.

Другого дня пішов Тосьо враз з матерію до церкви. По службі Божій прикляк він і собі перед престолом Богоматери і молив ся щиро, горячо. І не пішов син з матерію з церкви до дому, а просто до пан-отця за порадою. Він рішив ся їти на теологію. За одну ніч важких думок своїх після вчешньої пригоди Тосьо пізнав свій шлях неминучий. Мати думала, що син робив се лишень для неї. Вона була певна, що се стало ся за ласкою тої, що чи раз бачила їй тихі, горячі сльози. Тосьо знав, що догодить найкрасше своїй неньці сповненєм їй задушевних думок, але він перше всього поклав собі метою будучу працю для того народа, що его чужі лихословили хлопом, худобою, безрогом.

На баштані. [Образ І. Ярошиского].

— Синоньку! — говорила урадована Марія, — от і ласка Божа справила тебе після думок мого серця.

— Або-ж ви, мамусю, так дуже сего бажали?

— Ще-ж чого! Ти-ж вірний образ твого батька покійного. Тільки-б тобі в ризах стати, тай твоїй матери голову списнути перед престолом, а то вже відтак хочби і в могилу!

— Чого-ж в могилу? Чого-ж зараз такої сумної розказувати? Поживете, матусенько, зі мною, дасть Біг до пізнього віку.

— Дай Боже! дай Боже!... — говорила мати і радійше стала заходити ся, щоб сина, як лиш мога, виправити між чужі люди по людськи.

3.

Шануючи стан духовий тай їх високопреподобну почесть вже-ж годі не сказати, що о. Мелітон і почесний крилошанин і парох села Т. чогось нині дуже шибали собою. Від самого встання день нинішній не дописав їм, а зза того прийшло ся потерпіти всім, менче і більше підчиненим їх всечестій особі.

О. Мелітон звичайні були двигати своє „ми“ з земського „одр“ не раніше осьмої години зимою, а шестої літом. Виїмки від сего звичаю уважали днем феральним, тільки, що днів тих феральних було часом більше, як про них в календарі пишуть.

От і нині. Нещасте хотіло, що служниця ходила на город для челяди конати бульбів, а що спішила з роботою, бо жива аж горіли, а челядь треба було чим скорше виправляти в поле — сиротице, вертаючи, не зачинила за собою фіртки, а безрога, одна з тих цікавіших в селі, бо звичайно і на повістві вродила ся і виховала ся, отже на свої ровесниці зід сільських стріх могла дивити ся „свише состоянія“ свого — прийшла з нехохітя під фіртку, а торхнувши єї цікаво своїм цікавим рилом, побачила за фірткою тільки цікавих річей, що мусіла дати волю своїй охоті. Як раз вдовж вікон пишали ся довгими грядками гарні тирольські полуниці. Від їх доспілих ягід аж запашило було в цілім городі. А ті ягоди, ягоди! Хоч вони і як скривали свої рум'яні личка попід розкішні листки корчків, все-ж тим принаднішою здавала ся їх врода і тим цікавіше і завзятійше підбирав ся до них малий, череватий Луць, середущий синок найближнього сусіда, що з о. Мелітоном межував ся. Оногди то навіть кучеряву головку всадив був через приладжену діру в плоті. Нещасте хотіло, що як раз вертали самі єгомосьць з поля. Раді гарною збіркою пшенички, стали порівнявши ся з своїм обійстям мугикати: „Гсда снисшел вси“, аж ось коли не глянуть, а в плоті щось стрибнуло. Бідний Луць оставши ще по тім боці плота згрідливою частию свого череватого тіла уважав відповідним на разі лишень причаїти ся, бо втікати не було часу. Бідний не знав, що у високопреподобного є тако-ж всесвітліший очи, а в їх маститих руках не менче маститий цибух. І справді не „сбезначальное слово“ а „каменем запечатану“ благодать почув Луць просто в стороні своїх коротеньких штанят. Не поміг єму „ниже вопль“ безнадійний „ниже плач со скреготанням“. Тра було відобрати своє, а відтак вирвавши ся з рук пекучого з болу таки часто присідали по дорозі. І якже-би то був не завидував Луць тій цікавій безрозі, що їй цілком не треба було жалувати досвітнього встання. Сніданок був добрий, справді панський. В єї величезній і трешка піддертім роті розливали ся пишні ягоди, як морозене в губі мійської ласощини. Вдоволенна з себе задирала рило раз-по-раз в гору і розсмаковуючись чим раз більше, з радости аж рохкати стала, а се було чутким „causa assistentiae“ або доказом злочину. Ой не сльвіном соловейка долетіло се рохканє до високопреподобних ухів о. Мелітона. За одну мить з їх спальні роздав ся голос дзвінка і їх виразний голос: „Дмитре, Дмитре...“, за другу мить вже всі прислуга з друками та з чим хто попав, уганяла ся по грядках; а о. Мелітон в отворенім вікні голосили справді не одно таке „во все услышаніє рабам лукавим і невірним“, що аж луна йшла на всі сусідські обійстя. І день сей вже був днем суду. Шкода була справді велика: три грядки полуниці змінили ся в толоку, а празник мав бути за кілька днів і єї полуниці мали бути одною з окрас гостинного стола в домі о. Мелітона.

Людова приповідка повідає, що лихе лихим поганяє. Отже на полуничах не скінчило ся.

О. Мелітонови цілий день не коїв ся... Дяк спізнив ся на службу Богу, женив не вишло тільки, що їх треба було; парубок віз сіно, а звернувши зламав воза і скалічив коня. О. Мелітон такі були тим загнівані, що сплюнувши і не ждучи обіду, пішли з обійстя висапати ся тай охолонути в тіні свого, а радше ерекціонального гаю, що ріс гарною гушавою зараз за садком.

День був гарячий. На небі не було ні однісенької хмарочки, найлекший вітер не колихнув ні листочком, ні стеблом травниці, сонце синало жаром, що від него йшла утота на листе дерев і на всіляку животину, а що-ж на людей в таку спеку збираючих хліб святий з поля...

Згніваний о. Мелітон шукав захисту перед своїм здепервованєм. На ланок, де нині жали єго робітники, далеко не було, але там дозирив роботи Дмитро, „слуга єгомосьць, їх права рука, праве ухо і праве око“.

О. Мелітон перейшовши скорою ходою садок, глянули звєхота через частокіл в пасіку, чи дід пильнує пчіл, а самі налякавшись здорового шершеня, що відбив ся в лету об їх капелюх, стрибнули через перелаз і найшли ся в гайочку. А сей гайок був їх великою розрадою. Він своєю принадою, своєю красою, ба й своїм віком був тісно зв'язаним з о. Мелітоном. Він мав свою історію. Єму не було більше 25 літ, се як раз тільки, як о. Мелітон стали наставником своєї пастви.

Від перелазу просто в лісок вела рівна, вузьонька стежка через простору, зелену леваду. Правобіч левади, так за сто кроків звідси, простирив ся гарний ланок тютюну, за ним піднимав ся другий кукурудзою. Тогобічний краєвид замикав ся старою деревиною і високими хрестами кладовища та широкою, згористою дорогою, що вела з села.

Лівобіч стояв високий пліт, замащений густою терниною і вже губив ся в глибині ліса, що від него несло запашиною вонею цвітю, всілякої зелені і холодом. О. Мелітон минув скоро стежку. Холод ударив злегка об єго пріоче лице, доткнув ся благодатно їх нервів. О. Мелітон зітхнув, наче-б скидав тяжкий камінь з грудий і пішов далше. В лісі було тихо. Спека затишила всю пташню, гуділи лишень великим роєм пчоло, шукаючи по цвітах меду, а по листках дерев спади.

„От рай, от супокій“ — думав собі о. Мелітон, минаючи тінисті засіки яворини і грабини, розхильючи руками гілє розкішної ліщини. На малій але веселій поляниці засіяло сонечко силою своїх проміїв, а тут вже аж пахло вонею пристиглих суниць, і те знов захмарило єго лице, бо ті дрібненькі посестри пан-отцевих полуниць пригадали єму так наглядно втрату, що аж зітхнув і цибухом махнув з досади.

За полянкою знов піднімала ся гушава, а за нею, як урвав, розітлав ся перед очима пан-отця той сам так єму знакомий краєвид, але такий, що ним він ніколи не міг достоту налюбовати ся.

Ціле обійстя, отже дім і гумно, пасіка і сад, поле і гай завершували плоский шийль високої гори. Гора як раз уривала ся стрімкою кілька сот стіп високою збочею, а збіч тота, се був один чудовий килим сіножаті. Внизу попри підешу збочи йшла рівна уличка долинного села, видно було широке панське дворище, а далше ген-ген аж засягнув оком поля, луги і ліси і так просто аж до того рубця краєвидного, що сріблив ся широкою лентою грімучого Дністра.

І не счислив би того, скільки раз о. Мелітон з верхів збочи сєй дивив ся і дивив ся на сю гарну сторону і ніколи єму сего досить не було. Сином мужика хлібороба уродив ся; а хоч спершу поміч батьків, а відтак сила єго волі вивела єго в стан духовний, дала в руки чин, а до прожитку добру парохію, ні студії, ні обовязки стану не затишили в нїм справдішної пристрасної любови до землі, але любови чисто практичної. Свій горб любив він, бо на нїм була єго добра парохія, бо тут доробив ся маєтку, вивів синів в людей, видав дочки за-муж, тут був він паном необмеженим, володіючим парохіянами і прислугою, жінкою і дітьми, звідси міг він мов орел зверху скали дивити ся на ту землю, на єї плодovitі поля. Поетичним о. Мелітон не був. Чого на горбку не

доставало, о те він постарався. Спровадив воду з другої гори рурями, виконав саджавку, а для захисту від східних вітрів засадив лісок і ним справді тішився, о скільки лучилися з ним реальні користі. А в тім ліску було одно ще місце. До него як раз наближався пан-отець, а визирало воно так. На півокружній поляниці, опертій плечами о два ряди густої яворини, стояла мала камінна капличка з образом св. Миколи. І їй також судилося відограти велику роль в житті о. Мелітона. Місце, на котрім вона стояла, було початком великої поваги его у прихожан. На тім місці зайшла подія, що всіх прихожан, зразу до него не конче прихильних, перетворила в добру і шануючу его наставу. Лучилася тота пригода в гарячий час сінокосів другого року побуту о. Мелітона у тім селі. В само полудне виїшов він до косарів, зайнятих роботою на збоці. Спека була велика. Духота стояла така самісенька, якби нині, йно-що якась тяжша і вогка. Старші косарі говорили, що буде буря з грозами. О. Мелітон нализавшися від ранку по всім хазяйстві, поклався на пригорбку, розкрив парасоль проти сонця і задрімав, бо очі его склеїлися самі до сну, а збудило его якесь шопотанє в холяві. Здрігнувшись хотів зірватися на рівні ноги і аж кров в его жилах застигла. З холяви виповзла нагло зм'я-мідянка і кинувши собою об'ємно стала шукати нори, однак вже її не найшла, бо достеріг її стоячий близько косар і одним замахом протяв її мізерне життя. О. Мелітон кинувся чим скорше здохмати чоботи, а пересвідчившись наглядно в присутності всіх косарів, що їм нічого лихого не дучилося, справді щиро подякував Богу і зробивши обіт, на тім місці поставив капличку з іконою св. Миколи. Тут також знід фундаментів виринуло жерельце, нарід уважав се ще більшим чудом, а о. Мелітон в очах темного людю виріс на незвичайного чоловіка. Та бо сей люд був і так справді добрим. Він став забувати на свого доброго старенького пан-отця, що був їх попереднім душпастирем. Забував на єї патріархальні зносини, що его дучили з стареньким либонь не св'ятим дідусем і з его хатою, і привикав до часів нових, а ті були твердші. В горішній часті села коло церкви двиглася нова твердиня, що якось так поводила ся до парохіян, як двір до хлона. І тут вже треба було чи раз з годину постояти під дверми ганку, заким дісталося послуху. Згодом-перегодом той безконечно терпучий люд привик до нових порядків. Новітний пан-отець був добрим хазяїном: дбав про свої будинки, про церкву, научав християнської моралі, а вільні хвили посвячував книжкам і читанню. О. Мелітона звали прихожани мудрим, бо рідко однак завсїгда дав добру раду. Без крику, без звадження комісій потрапив зробити те, що хотів, а, нігде правди діти, часом і дотепу уживав, щоби лишень осягнути ціль.

Поколінє, що виховало ся вже в літах свободи, було трохи своєвольнішим. Воно темне але свободне, також грішило звичайними але все-ж тяжкими пороками. З пороків ніякнєтво і нахил до дикого супружєства, а також розпущету холодїки викоринив о. Мелітон оригінальним способом. Він велїв вандрівному богомазови змалювати образ страшного сатани і повісив его в темнім куті церкви лївобіч дверий при головнім вході. Під статуєю сатани стояли грубо начеркнені слова: „Прийдїте і менї поклонїте ся душї царствїя моего“, і з тої хвилі чи явнотїрїшниця, чи піяк, чи любитель чужого майна вже мусїв віддати не аби яку пеню. Справа йшла на суд дванадцяти найповажїйших старших братів. Пан-отець прибрані в чорні ризи з чорною св'язкою і з чорною книгою в руках слухали сїв обвинителї, а обжалований слухав сего обжалованя. На доказану вину братчики видавали засуд, а тогді всі, засвїтивши св'язки собі й пан-отцеві, вели винуватця перед образ сатани. Тут відбувала ся друга дія церемонїї. Грішник мусїв цілувати чорта в курчю ногу „аки властелина грїшної души“, пан-отець з чорної книжки відчитували якісь молитви, а як проголосили „амїнь“, то самі і всі братчики гасили свої св'язки, вивольючи слова: „Справ душу свою, щоби ся не згас по смерті, як св'ятло св'ячок на землї“.

Ся дивна церемонїя видала з часом добрі наслідки. Задля самого вєстиду, щоби не стати позорищем людським, стали люди вистерігати ся своїх блудів, батьки і матери були

спокійніші о вінцї своїх дочок, гасили о своє добро, а жид-арендар став сходити на діда.

Воно правда, що така містерия була і дивна собою, а може і з кодексом правним незгїдна. Але часи були ще надто св'язкі по довгих віках зневажуваня людського достоїнства у бідних кріпаків.

Люди інтелїгентні здвигали на се раменами, другі подивлялися дотеп о. Мелітона, а неприхильна знесеню панщини шляхта була з сего рада. Вона сама славилася перед властями его енергією, бо, винявши шкоду в пропїнації, раділа вгорочуванєм самовільства хлонів.

Одним словом о. Мелітон стояв на добрих ногах, єрархїя надїляла его почеснями, мужики его бояли ся і мимовільно навчили ся шанувати, власть мала в нїм доброго помічника в моральнім веденю громади, а шляхта пересвідчена, що хлон, коли не вірить слїпо, дичїє, надїлювала его також своєю ласкою.

Опроче о. Мелітон не був злим чоловіком. Сїмю свою любив, для неї трудив ся щиро в невсипущїй роботі. Для єусїдських пан-отців щирий приятель і добрий єусїда був все готов до помочи або до ради.

Тверді умови житя. — бо все-ж праці мав доволі. — не затерли в нїм слїдів давного молодечого жару. Без него празник не був празником, а весїле весїлем. До нинїшного часу володїв він гарним басовим голосом, знав розказувати гарні приповідки, єспівати жартобливі пісні, і справді не було в тїй сторонї нї одного св'ященничого дому, де-би він не кумував або не сватував, а всюди старі й молоді радо витали високу, художаву стать о. Мелітона, єго-ж ніхто не називав інакше, як „громадським татунєм“. „Поїхати до татуня“ значило поїхати до єго дому, і зазнати там що найменше пів доби теплого щиро-руського гостюваня. А бути у него в гостях значило, за багато заставлєнням столом провести чимало хвиль при жартах та безжурній веселості.

Своїє рідні у о. Мелітона не було. За те численна родина єго жінки була предметом єго заподадливості; він у неї славив ся наче другим патріархом, бо вона радо линула до него по пораду і поміч, а о. Мелітон так звик до того, що вже ніколи нї одного нї другого відказувати не ємїв.

Нині однак о. Мелітон не були в юморі. Ранїшня подїя так єго загнївила, що навіть принада сего улюбленого кутика в гаю якось не була в силі прогнати усіх хмар з єго лица. Уєївши на ступнях каплички, виняв о. Мелітон здоровий качук з кишені, відтак спорядивши протичкою ножика люльку, поклав до неї св'язкого тютюну, підкривив цїбух, а добувши з кишені камізьелки кремїнца і губки, тим-же самим пожиком викресав огню, і поклавши розжеврїлу кришку чирю на люльці, став єї розкурювати. Легкий димок запашного тютюну дучив ся з св'язкою вонєю ліса. О. Мелітон стали відчувати полєкшу на нервах, а для більшої вигоди розпростерли обі ноги, на праву руку сперли голову, лївою справили бриль від сонця і полинули якоюсь тихою думкою Бог-ана куди. Не чули, що стежка ведуча через гай, стала гомонїти прискорєним тупотом. За хвилику виринула з гущавини цїкава, кучерява головка, а за нею сиві очєнята, здорове, рум'яне личко, тай єїра підперезана сорочина малого хлониати. Був се звичайний „Dominus Husakiewicz“ або по нашому настушок від єусїв, що роззявивши ротик вже мав щось сказати, як о. Мелітон звернули ся в ту сторону і, побачивши хлончину, кликнули:

— Domine Husakiewicz! quid est? чого хочеш?

Мали бо о. Мелітон ще одну єємїшну привичку, що в добрім розположеню любили глаголати на всіх язиках. Латина підпомагала нїмеччину, нїмеччина спорїднювала ся з польщиною, польщина закривала ся русчиною, а деколи мова о. Мелітона завершувала ся грецьким або церковним зворотом. Все те разом зливалось ся в цїкаву сумїшку зворотів, аргументів, а було одною з головних прикмет сего чоловіка. Він був св'ященником-унїятом, тому, як сам казав, не цурав ся латини. Фірмана називав „magistrum equorum“, гугенного кликав „economus parochialis“, паламар звав ся з грецька „προϊστάς ἐκκλησιᾶς“, а кожда дївка до домашної прислуги носила назву „ancilla vassensis“, бо вже-ж на понівєствї кожда дївка мусїла більше ходити в короні, ніж в шапках.

в покоях. Гітвав ся о. Мелітон з засади по німецьки, а уживане все однаких термінів вбило ся так в голови пан-отцевого окруження, що і прислуга і більша часть парохіян розуміла добре сю термінологію.

— Du Bengel einer — чого хочеш? — спитали о. Мелітон добродушно господина Гусакевича.

— Мене післав порізняк [таке бідний Гусакевич переробив з профілякса] сказати, що гості приїхали.

— Які гості?

— Я не бачив. А казали, що якісь їмость і панни.

О. Мелітон підняли ся з свого місця, потягнули зо два рази люльку, видули з неї попід і пішли скорою ходою домів. Розбирали в думці, хто-би се міг бути, думали, що може найстарша дочка з сином, але поки що не могли відгадати. Минувши гайок і пасіку, ввійшли другим входом до своєї кан-

целярії і, скинувши з себе *балахон*, бо так називали довгу загортку з сірого полотна, закликали „vestibularium“ сиріч покоєвця Дмитра і веліли собі подати чорний сурдут.

— Хто приїхав?

— Не знати, прошу єгомостя: чужа їмость з паничем, похожим на молодого єгомостя.

— Та де-ж вони?

— Вже з їмостою в світлиці чекають на єгомостя, бо їмость веліли подавати обід.

Загорнувши ся і підчесавши пальцями волосє, перейшли о. Мелітон через спальню жінки і гостинну, а звідси в світлицю. В світлиці на почеснім місці широкої канали сиділа старша худощава жінчина, уся в чорнім платю. Правобіч круглого стола сидів молодий богослов, а лівобіч як раз против гостя сиділа їмость Мелітонова. [Далі буде].

Прочани в Чорноморії.

З поезий Володимира І. Масляка.

І. Силі сил!

Я Тебе бачу, де лиш життя крихта
І де лиш око взором дійти може,
Я Тебе чую у глухих безоднях —
Ти властелином всюди, велий Боже!
З Тебе минулисть від віків спусь ся,
З Тебе будучисть людскости свитяє;
Ти виповняєш один — безконечність,
Кінця для Тебе, початку немає.

Я Тебе бачу у всіх творах світа,
У кожній тварі і кожній рослині;
Я Тебе виджу в ясній світлі сонця,
В проміннях зорей у нічній годині.
Я Тебе чую в громах літних тучий,
В гомоні шуму річких хвиль сріблених
І, як царюєш на небесних звездах
І, як наповнюєш людських сердець чистих.

Я Тебе знаю... Чародійні звуки
Гармонії світа про Тебе голосять:
Пісень міради, дрібних птичок співу
Престолу Твого чолобїтню зносять;
А людське серце пераз у бунтарстві,
Сли против Тебе встає божевільно,
Хоч в хвилі смерті сумирно угне ся,
Бо йти до Тебе лиш в покорі вільно.

Не рукотворні діла Твого слова
Се Твоя сила, се Твій дух могучий
І чує в серцю і любов до ближних
Се бства Твого благотворні лучі.
Закриті тайни, що до них ум людський
Шляхом ніяким доплести не може,
Життя причини, твердий закон смерті:
Се Твоє царство, превеликий Боже!
Я Тебе чую... пераз так наставши,
Як отець сини на нату прозивши.

І добротою через отсю кару
Кличем до него: „Поправ ся ще, сину!“
Поправи хочеш людскости Твоєї,
Бо і мій нарід, сли нийї карташи,
Допустом своїм вго з путї злої
На стежку правди, добра наvertsаш.

2. Наші пісні.

А ті думи пісні наші
Наче перли миготять,
А їх звуки, смутку повні,
Так на серцю ваготять.
З глибини серця вони родом,
А жовались на степях;
На могилах спочивали —
Годувались по жатах.
І тому в тих пісень сути
Чуєш нашу долю всю...
Чуєш слюзи і неволю
І розпуку і журбу.
І лиш ними вкоїш горе,
Що заляже руську грудь;
Як їх звуки тихим миром
Твоє серце обіймуть.
Не загине нарід руський.
Поки сили тих пісень,
Голосні їх, м'які звуки
Се у нашої п'їтмї день.

3. Запорука.

Треба мати в душі силу
Коли треба вік прожити;
Ідеалів сонця треба,
Жертволюбів просто з неба,
Сли тра люд свій покріпити.
В серце треба міць вицінити,
Щоб не згинуло, не скиміло —
Як тра буде се відчутти,
Що люд тернів позабутий,
Що вго по вік боліло.
Але треба серце мати
А в тім серцю міць любови,
Бо без неї житє мука,
Бо в любові лиш запорука
Воскресеня і обнови.

4. Минувшости.

Я любив тебе, я кохав тебе,
Я тужив за тобою,
Розійшлись ми враз в неминучий час,
Не зійдемо з собою.
А росло моє пресвяте чутє,
Ой росло пребогате:
Сияв вік як день, як сьвяточний день,
Ой, аж жалє споминати.
Я любив тебе, я нестиг тебе,
А остав сиротою...
Не вернеть ся вік, що цвиз ще вторік —
Не зійдемо з собою.

5. В тім біда.

— Ой так, так, вгомость!
— Так, так, господине!
— Кажете, що нуджа?
— Нуджа, бо Русь гине.
— Дійсно так, вгомость?
— Так, так я вам кажу!
— Яка-ж на те рада?
— Так я не пораджу.
— Яка-ж тота нуджа
До єї симтоми?
— А хіба-ж вибори
Ще не важкі громи?
— Ой так, так, вгомость!
Ну і ви пропали?
— Якже не пропасти?
Де-ж би Ляхи дали!...
— Та Ляхи Ляхами,
Дали чи не дали;
Але якже ваші
Там голосували?
— Ну, мої звичайно...
Най худоба гине,
— В тім біда, вгомость,
— Як? як? господине?!
— Вибачте, вгомость,
Я так собі тільки,
Нуджи прикоснувшись
Забув ся на хвильку.

За українську дитину.

→ Оповідання. ←

З рукописі Д. Мордовця. На нашу мову переложив Цезар Біло.

— [Копець.] —

V.

Проминуло кілька місяців...

І стали Запорожці помічати, що батько отаман чогось нудьгує: такий сумний, невеселий. Часом бачили, як він сам самотний тихенько бредє по січовому валу вельми задуманий, або сам з собою розмовляючи; а иноді бачили, як він там на валу стане і стоїть собі нерухомо, мов вкопаний, поглядаючи кудись геть далеко, де простягали ся безкраї степи до самого Криму та до Чорного моря.

— Що то сподіялось нашому батькові? — гомоніли козаки, — якийсь він сумний!

— Чи не задумав він, криї Боже, покинути нас?

— Може скучив за долівою, за жінкою, за дітьми, давно їх не бачив.

— Не дурно, знати, Тетерин посланець закинув, що Ляхи у лодон заберуть паню Сірчиху, коли ми не пристанем до короля.

Сірко справді сумував. Його гризла нудота, що він ще й досі не заплатив Татарам за останній їхній напад у купальську ніч... Забрано в неволю безвинні діти, забрано його миленьку Орську... Сором на його сиву голову, на його сиві вуси!

А як його заплатити, яким побитом піметитись? Чим взяти ся?... Мало не всі його молодці ще й досі у Гетьманщині, куди він їх послав на поміч Бруховецькому; а зараз тут під його булавою всього кілька сот козаків та ще хіба гуртець Косагових Москалів. А хан є чутка вібрав вєтику орду, щоб напасти на городи християнські. Ні! Не в могуту

більш терпіти! Ніколи ще того не було, щоб він, старезний вовчулака не задавав прощуханки поганій Татарві за всякий її напад...

Раз якось трапилось так, що стоячи на валу, Сірко вгледів старого сліпого січового кобзаря Дармограя, що прехороше сьпівав козацькі думи. Раптом спало йому щось на думку, — і він покликав до себе кобзаря.

— Добридень, старче божий!

Стариган пізнав голос Кошового і підійшов до його.

— Чолом до землі пану отаману, — привитав його слідий. — Як Бог милує пана Івана?

— Богу дякувать, старче... мене і годі не беруть.

Сліпий опустив незрячі свої очі до долу та задумався.

— Туга у тебе на серці, пане отамане, — проказав він тихо, ніби про себе.

— А ти почім знаєш, чоловіче божий? — спитав Сірко.

— Серцем чую, коли очима не бачу, — відмовив той.

— Еге-ж! Господь умудряє сліпців.

— Так, так, синку. Бог не забуває сліпця своїми щедросцями. Очима хочай не бачу, але слухом і серцем я, бачу, чую-почуваю, як трава росте і як серця людські, горем прибиті і тугою повиті, стогнуть і плачуть... Веть ся нудьга коло твого серця і гризе його...

— Ох, гризе, гризе, старче божий... Плаче душа моя за бідними невольниками, що гинуть-пропадають у кримській та турецькій неволі... Поможи міні, старче.

— А чим, пане отамане?

— Духом божим... В тебе і в твою кобзу Господь милосердний вдмухнув духа свого святого, а ти ним запалюєш серця тих, котрі тебе, твій голос, твоє слово натхнене чують... Вдмухни-ж його, старче, в моїх діток... Сьпівай їм свої святії думи... Не в моготу міні більш терпіти наруги і знущання поганих бісурменів над християнськими душами... Он, хіба давно, у саму святую ніч, під Купала, вони підхопили безвинних дітей, а я ще й досі не відомстив поганим. Запорожці-діти. Вони, звикли до нападів татарських, швидко забули про Купальське горе. А я з того часу як непритомний. Поможи міні, чоловіче божий.

— „Туди по слагоду твоєму“, — покірливо відповів старий кобзар.

Було се у неділю. Запорожці після церковної служби тільки що пообідали і кїнами сиділи коло своїх курнів.

Як раз в цю добу, по розмові з Сірком, сліпий кобзар чимчикуючи по майдану, стиха щось сумне підбренькував собі на кобзі.

Запорожці угледіли.

— З святою неділею, старче божий! привитали його декотрі козаки.

— Помагай Біг, дітки!

— Сідай з нами, діду, та заграй і заспівай нам веселої... А то сумно щось у нас у Січі стало... Батько отаман чогось зажурився, то й ми носи похнюпили.

— Ох, не втну щось я веселої, дітки... Сумує душа моя, — сказав сліпий і присів до одної купки...

— Струни мої плакати жадають, діточки, і я за ними плачу.

І він бренькнув по струнах тихо-тихо та жалібно. Здавалось, ніби здалека літний вітерець легесенький доносив чийсь-то плач, чийсь гірке голосіння, і сива кобзарева голова, схилившись низько, прислухалась до того далекого тихого ридання.

Усе навкруги притихло-заніміло під чарами говірких струн...

Кобзар підвів до неба свої незрячі очі і засьпівав старечим, але ніжно-жалібним, глибоко-чулим голосом:

Ой, не яєний сокол квилить-проквіляє,

То син до батька до матері з тяжкої неволі в городі християнські поклін посилає,

Сокола яєнького рідним братом називає:

Соколе яєний,

Брате мій рідний!

Ти високо літаєш,

Тягнеш до рідних

Чому в мого батька — у матері ніколи в гостях не буваєш?

Полить ти, соколе яєний,

Брате мій рідний,

У городі християнські,

Сядь-паді

У мого батька й матері перед ворітьми,

Жалібноенько проквіли,

Об моєї пригоди козацької припомяни.

Нехай отець і матуся

Мою пригиду козацькою знають,

Статки, маєтки збувають,

Великі скарби собирають,

Головоньку козацьку з тяжкої неволі визволяють!..

Струни так і ридають... ридання тихе та безнадійне ніби покриває голос старого сліпця, але голос цей поринув безкраім жалем у душі слухачів. Козаки, ще за часинку перед цим такі веселі та безжурні, схилили свої голови, — великий сум їх огорнув, неначе-б то вони були винні у тім, що десь далеко-далеко, в невідомій чужині плаче бідний невольник... Так, це їхня вина... А вони тут собі сидять, веселі та необачні... Вони згадали купальську ніч, і страшенно засумовали.

— Ти серця наші вражаєш, душі шматуєш, старче божий! — простогнав хтось; — Ох!

А голос і струни, після передиху, знов заридали... Але у цім риданню, в цих словах вчував ся вже докір... Спішіте ратувати невольника... Ні! тисячі невольників! Бо як чорне море почне бушувати, то не знати муть батько з матір'ю, де, в якій тяжкій неволі свого сина-невольника шукати: чи в місті Козлові на невольницькому ринку, чи в Скutarі на базарі... А то будуть туди Турки-яничари набігати і бідних невольників за Червоне море в Арабську землю продавати. Плаче бідний невольник на каторзі, і сей плач вчував його товариш по неволі, такий-же козак, як і він...

Голос кобзаря замовк, слова завмерли на устах, але старечі пучки перебирали ще говірки струни, що плакали собі далі, плакали вже самі, без слів. Але козаки і без слів гаразд розуміли те ридання: на лицах видно було враз і думу суму і сумірне любовання...

А чимало було тут і таких, що в очех у них дрижали невилікані сльози... Але як-же бо козакови та плакати? Можна плакати козакови, та тільки кривавицею — своєю та чужою...

Слухачі ждуть-дожидують, притаївши духа, що далі буде... Не вже-ж таки жадної втіхи? Шкода! Немає втіхи! Кобзар все далі на струнах плаче... Не він се плаче, а той невольник, котрого учув товариш по неволі, на тій самій галері...

І знов поринули з кобзарських уст слова:

То брат-товариш тос зачуває,

До брата-товариша промовляє:

Товарише, брате мій рідний!

Та не треба нам в городі християнські поклони посилати,

Своєму батьку й неньці більшого жалю завдати,

Бо хотя наш батько й мати будуть добре дбати,

Ґрунти, великі маєтки збувати.

Скарби збирати,

Та не знати муть де, в якій тяжкій неволі турецькій синів своїх шукати:

Бо сюди ніхто не захожає,

І люд хрещений не заїзжає,

Тільки соколи яєнькі літають,

На тежниці сідають,

Жалібноенько квілять-проквіляють“...

— Ох! — застогнав хтось, наче-б його давили.

Всі озирнулись... Це стогнав сивоусий козак, принавши лицем до землі...

Кобза замовкла, неначе з жалю у неї разом порвали ся всі струни...

— Бідний Рубан! У нього дві дитини там-десь, у неволі, чи то в Криму, чи то у Харгороді, чи в Анатолійській землі, а може і за Червоним морем — в Арабській землі.

Але жаден з козаків, „невольницьким плачем“ до глибини душі ізрушених, не знав, що і як в той час поводитись в отамановій курінію. А там ось що діялось. Сірко, пробравшись з валу, ні від кого не заперимічений, до свого куріня, сторожко визирав відтіля в віконце, прислухаючись до дивовижного грання та співання сліпого кобзаря. Він добре бачив, до якої невпинної бурі доводило їх те, про що їм співав кобзар, і що ставало у них перед очі, і що вбачали вони в душі десь далеко, там, під чужим, безпривітливим, ворожим небом... Се були ворожбитні чари, ті чари, котрі не раз доводили і його буйну голову до божевільного чаду, коли з бурхливого життя вкочити у смерть здавалося стужманітому розумови чимсь блаженным, вельми жаданим.

— О, мої дітки! Я поведу вас у сю криваву січу, — шепотіли його старечі уста, — не потерплю сорому на свою сиву голову.

А старий кобзар все далі співав свій „плач“.

— Пали, розпалюй їхні душі божим словом, старче-пророче, — гомонів нишком отаман — добивай їх, добивай! І сліпий кобзар справді добивав збурених і мов заворожених слухачів останніми словами своєї чулої душі:

Тоді дала се бідному невольнику тяжкая неволя добре знати:

Кайдани руки-ноги поз'їдали,
Сирая сирця до жовтої кости тіло козацьке проїдала.
То бідні невольники на кров, на тіло поглядали,
Землю турецьку, віру бісурманську проклинали:
„Ти, земле турецька, ти, віро бісурманська,
Ти, розлуко християнська!
Уже бо ти розлучила не єдиного, за сім літ війною, —
Мужа з женою, брата з сестрою,
Діток маленьких з отцем і маткою!
Визволь, Боже, бідного невольника
На сьвято-руський берег,
На край веселий,
Між люд хрещений!“

І струни разом замовкли.

Козаки, мов від грому, скочили і схилились за шаблі... Як раз в цю хвилину з'явився перед них Сірко.

— Веди нас, батьку, на поганих! Веди! — в один голос зарепетували Запорожці і обступили його кругом.

— Поведу, діточки мої, поведу! — промовив, блиснувши очима, мов блискавицею, Сірко. — Тільки пождіть день-другий, — до нас йде на підмогу комицький мурза Еркет-Атуркай з своїми косоокими гемонами... Лаштуйтеся до походу, дітки!..

Тимчасом прийшли чатові козаки, ведучи якогось обідранця, що ледве переступав запухлими і до крові пораниеними ногами. Але се не був ні Татарин, ані Лях.

VI.

Незвичайного чужинця привели до кошового.

— Ти хто такий будеш, хлопче? — ласкаво спитав Сірко.

— Я з кримської неволі, ясновельможний пане, — важко відповів чужинець, котрого змарнілий та змордований вид бувив жалощі в серцях Запорожців, що обступили його кругом.

Тільки-що вони чули від свого кобзаря про цю страшну неволю, — і ось з'явився перед їхні очі мученик тієї неволі! Був се молодий парубок, високий, стрункий і страшенно худий. На босих, покривавлених ногах видко було криваві знаки від кайданів, що промутили тіло трохи не до „жовтої кости“, як співалося в кобзарській думі, і теліпалося брудне дранте від оксамітних колись штанів. Від білої, вишитої червоною і синьою заполоцю сорочки також держалися на кістлявих плечах самі брудні клантики. Але на загорітих грудях висів мідний хрестик — сьвятощі християнина; всю одежку в сердеги пороздирали острі колючки тернів, по котрих він ховався, і тільки хрестик-сьвятину, надітий на його ще нанотцем в Купалі, зберіг він.

— Ти, мабуть, давно не в сінку? — жалосливо спитав Сірко.

— Давно, ясновельможний пане... — І затуливши лице своїми руками, бідолаха тихо-тихо заплакав, як ото учув жаль і ласку в голосі грізного кошового і у слові: „сінку“.

— Дітки! Біжіть же мерщій та принесіть йому чогонебудь — нагодуйте, — сказав Сірко козакам.

Кільки козаків прожогом кинулись до що-найближчих курінів.

— А ти, хлопче, поки що сідай ось тутечки на присьбі спочинь, бо тобі, бачу, стояти важко, — сказав Сірко.

Козаки принесли хліба, сала, тарані і горілки.

— Спершу випий, небого, — сказав Рубан, наливаючи горілку в чималу чарку і подаючи її прихожому. — Воно тобі сили додасть, випий, хлопче!

Руки в старого Рубана трусилися так, що навіть горілку розплескав. Він згадав про своїх безталанних синів, що горюють вже десять років у неволі, безвість гинуть-пропадають, за якимись морями та горами... Десь і в них перемлені ноги до жовтої кости тяжкими кайданами, як і в цього сиромача, тай чи живі вони? Може давно хижі круки та орли поклювали козацькі чорні очі, а вовки-сіроманці давно пожвакували біле тіло, сухі-ж кісточки занесли по тернях та байраках.

Прихожий ковтнув трохи горілки і закашлявся.

— Не звик, небого, — ласкаво промовив кошовий.

Старий Рубан подав прихожому хліба і сала. Той почав жадбно, їсти, неначе голодний звірюка. Сірко і козаки жалісливо поглядали на нього.

— Чи ти-ж часом не бачив там, у неволі моїх синів-соколів, небого? — дрижачим голосом спитав старий Рубан.

— А хто вони, дядьку, і відкіля? — спитав чужинець.

— Рубаченки з Переволочної — Грицько та Остап.

— Одного такого я знав — Остапа Рубаченка. Він у Перекопі, у неволі та в роботі у перекопського хана Корач-бея, у котрого і я був у неволі. А Грицька, Остапового брата давно продано до Кафи, і є чутка, що його повезено за море, на турецькі галери.

Старий Рубан побожно перехрестився на церкву.

— Так Останик мій живий, — стиха промовив він. — І за се хвалити Господа і Пречисту Богородицю.

Трохи попоївши, чужинець підживився. Він іще випив горілки, і на блідих загорілих щоках заграва ніби рум'янець.

— А тепер розкажи нам, хлопче, хто ти і відкіля родом і коли і яким побитом попав у неволю? — спитав кошовий, теж сівши на приспу.

— Я, пане ясновельможний, родом з Маркусівки, що супроти Хортиці, — вже бадоро відповів прихожий. — Зовуть мене Дежком, а прізвище Гнучкий. Підхопили мене разом з другими перекопські Татари, як раз під Івана Купала.

— Під Купала! — навіть скрикнув Сірко, — цього літа?

— Так, ясновельможний пане, як раз під Купала у літку. Ми, парубки і дівчата, справляли купальське сьвято і не чули, і не бачили поночі, як до нас підкралися поганці, і не встигли ми прочумати ся, як нас усіх зрослих, і малих дітей, і дівчаток переловили і помчали.

— Так, так, — збурено бовкнув кошовий, — тоді, значить, підхопили і мою хрещену дитину, Орісю Мотореньківну.

— Еге-ж, ясновельможний пане, і Орісю з нами підхоплено.

— Що-ж, чи жива вона, ясочка? — стрепенувся Сірко.

Слава Богу, ясновельможний пане, живенька. Вона у того-ж самого Корач-бея, що і мене держав у неволі. Тільки Орісина доля иньча: старий Корач-бей не нахохався на нею, і Явдоха Проценківна казала мій, що Орісю Корач-бей має на думці подарувати самому турецькому султанови у Стамбулі, бо дуже вона гарна.

— Не буде цього! — скрикнув розюшений Сірко, схопившись за шаблюку. — А хто-ж тая Явдоха, що казала тобі про те?

— Явдоха, ясновельможний пане, те-ж бранка... Вона вже, мабуть, років з шість буде, як живе у неволі у Корач-бея, котрий з нею і хлопчика прижив. Татарча, Халількою звуть; цьому Халількові вже п'ятий ронок. Явдоха, пошлі її, Господи, здорову, і допоможе мій втекти з не-

волі. Я двічі втік — тільки з першого разу мене піймали, і у кайдани заковали. Тоді-то міні і допомогла Явдоха... Вона тепер кляшницею в Корач-бей, бо бей вже не живе з нею, а купив собі у Кафі молодесеньку черкешенку... Явдоха міні добула напилек перепилити кайдани. Вона-б і сама втекла — та як його втечеш з маленьким хлопчиком? Хоч воно і Татарча, а все-ж таки вона його рідна мати і дуже його любить. Господи! як же вона плакала-ридала, як зі мною прощалась! Так плакала, що серце моє кралялось на шматки... Хоча-б ще раз, каже, подивитись-глянути на рідну сторонуньку...

Сірко ніби вже і не слухав його далі. Усі його думки були у Криму. „Треба, притямом треба поспішати, думав він про себе, а то повезуть мою дитинку“ — і став він мізкувати, яким-би то побитом напасти на Крим. „Без комлицької підмоги не можна... Комлики неклон димуть на Татар. Ні, не можна, ніяк не можна, а то-б я хоч і зараз на коня — та до Перекопа... воно і недалеко... а там, як Бог допоможе, то й до Бахчисарая чкурнем... не нападай, поганцю, у Сьвято... Але Бог допоможе... он Орисина мати, бідолашна удовиця і до Кіива на прощу ходила благи печерських угодників за своє дити... А я-ж це дівча з купелі приймав... воно-ж у мене на руках плакало, а як піросло, на ногах у мене гралось, вусом моїм бавилось і смикало його, мене татком звало... Якже міні його забути, покинути? І від Бога гріх і від людей сором. Ох, доберусь я до поганих псоголовців!

— Нас парубків, — оповідав тим часом далі прихожий бранець, — тоді-ж у ночі у степу поперевазано і посаджено на зайві коні — бо кожен з них поганих був одвуконь, а дівчат вони при собі на своїх конях держали та обережно, бо їм, поганим, бач ся, нікчемна пожива, як дівчата з лиця спадуть, помарійють: не та вже тоді їм і ціна буде на базарі... А як привезли нас до Перекопа, то парубків розв'язали і замкнули в кошару, а дівчат в осібну хату... Потім нас усіх подували, хто кому дістанеться... Я дістався Корач-бей; він і Орису взяв собі, яко старший.

— А що-ж мій син, Остап? — перебив Демка старий Рубан. — Яка його там доля?

— Він укупі з другими невольниками у полі робить... Усі вони заковані у кайдани по два чоловіки разом, нога до ноги, та так і роблять, а як котрий невольник втомить ся, то невольницькі старости його червоною таволою по голому тілу шмагають-поганяють. А в котрого невольника від таволги болячки роблять ся на тілі і в них від мух черви заводять ся, то їм ті болячки, як собакам, шкніталою мажуть... Твій Остап, дядьку, закований з одним Волошином-невольником, і я тільки раз бачив Остапа, як його з Волошином приводили до кузні перековувати кайдани.

— Ну, козаче, щастя твоє, що у тебе там знайшла ся землячка Явдоха, — сказав один Запорожець, — а он Остапови Рубаненкови вона не допомогла втекти.

— Та се через те, дядьку, що мене Корач-бей приставив до своєї господи у саду робити, — відповів Демко. — Там мене і заприїтила, спасибі їй, Явдоха, і вивольвила з неволі. А де-ж їй було шукати Остапа, коли усіх невольників на ніч запирали у кам'яну клуню, і нікого туди не пускали, окрім невольницького старости і його слугів-Татар...

— Пугу-пугу! — раптом учув ся з головної січової брами глухий крик наче пугача.

Усі насторожились. Гукнуло й вдруге.

— Підіть, дітки, подивітесь, хто там, — сказав кошовий, підвівшись.

Кілька козаків кинулось до брами.

— Пугу-пугу! — крикнув один із них (крик пугача — умовне гасло).

— Козаки з луку! — віддали за брамою. — Гостинця привезли.

— Якого гостинця?

— Ось побачите... Відчиняйте браму!

Браму відчинили. Віхали три вершники: два Запорожці і третій Татарин, зв'язаний і прикручений до коня, котрого за поводі криком держав в руці один Запорожець.

— Язика привели до нас молодці!

— А де піймали поганого?

— За великим Лугом, у степу... Другий вражий син утік.

— Спасибі, дітки, — сказав Сірко, підійшовши.

— Тільки нічого не говорите, собачий рід, мов німий.

— Ну, та у нас і по собачому заварнякає, — скенкував один козак.

— А я буду за собачого товмача, — засміяв ся другий.

VII.

Але з бранцем Татариним не довело ся Запорожцям скрутно обійти ся. Довгорічний досвід з „язиками“ допоміг Сіркові швидко випитати в бранця без катування, а ласкою та обіцянками, усе, що треба було йому знати і про що він сам догадував ся, добре розуміючи всі заходи гетьмана Тетері і широкі але не кебітні задуми його короля Яна-Казимира. Сірко знав, що Тетеря пекельними духом дине на його за те, що він не зважав на його пораду та ще й попридержав його посланців. Знав він також і те, що коли Запорожці брикають ся, то Татари легко становлять ся під „ляхівське сиделечко“.

— Як не хрест, то півмісяць, — така тоді була поговорка.

Сірко якось впевнив ся, що схоплений Татарин гаразд балакає по українському. І се справді було так, бо сей бранець змалку вивчив ся був цієї мови: спочатку, як він ще був дитиною, у його була нянькою бранка-Українка із під Канева, — так вона розмовляла з дитиною на своїй мові і, колихаючи його в колісці, співала йому українських пісень, опісля-ж як став піростати, оповідала йому українських казок. А далі, як став великим, він, Таушан-Сеїд (се його так звали) взяв собі за жінку красуню Українку, бранку зпід Умані, котру він вельми кохав, і з нею все балакав її рідною мовою. І через те, що він знав по-українському, він і був за товмача в перекопського хана, Корач-бей.

В ті часи було так, що хто добре знав українську та польську мову, то того в Криму дуже шанували та поважали, і такі митці були або посланцями кримського хана, або розвідниками, або просто дозорцями.

Таким був і Таушан-Сеїд. Все це він сам розказав про себе.

Догадавшись хитрим запорожським чуттєм, що Таушан-Сеїд занадто любить свою молоденьку коханочку, гарну Українку, Сірко і зачав грати по сердешних струнах закоханого Татарина. Він навіть удавав із себе татарського прихильника.

— Ох, Сеїдку-братіку, — зітхала стара лисиця, як би ти тільки знав! Посідали нам на шию Москалі, дихнути не дають, усюди пхають свого носа... Гаразд Тетері і усій правобережній Україні: туди Москалі і носа не свміють поткнути... Я вже розкидав умом і так і сяк: виходить, що треба поєднати ся з Тетерою і з Ляхами. Гаразд було-б, коли-б і ваш хан держав нашу руку... От я і мислю собі, братіку Сеїдку: чи не послати тебе у Крим сватом від Запорожця. Може хан і з'єднаєть ся з нами і з Тетерою.

У Сеїда радісно засьвітлись очі. Він, яко пійманий розвідчик, ждав собі лютої кари від Запорожців і неминучої смерті; а його навпаки хотять вирадити послом у Крим... Він вже думкою прощав ся з своєю красунею Українкою, з своєю „хануж“, себ-то королевою його душі... Не бачити, думав вже він, йому більш її карих оченят, її чорних бровинят на шнурочку, її коси — дівочої краси, її станочка тонкого, гнучкого... І ось несподівано — він знов її уздрить, знов побачить свій любий Крим з його бушующим, а найчистіш понурим морем, з погордим Чатирдагом і з всіма роскошами, пишними шатами рідного полудня. І Сеїд понав ся на удочку, бо принадною приманою була гарна Українка. Старий вовк Сірко не помилив ся.

— Аллах мій свідок, що я сьвято виповню все, що пан кошовий накаже, — сказав він, силкуючись вгамувати радісну колотливу серця. Наш хан, — пошлі йому Аллах довгого віку, — сам збираєть ся у похід, щоб поєднатись з Тетерою і з „егомосці“ кородем, а потім укупі рунати на Москалів та на Бруховецького... Він за тим і поснає наперед нашого хана Корач-бей з військом.

— Корач-бей? — перебив його Сірко, гамуючи своє обурення, — я Корач-бей знаю, добре його знаю: він, ні-вроку, славний вояка; із ним варто і любо дружити... Його либонь і сам турецький султан дуже поважає.

— Падишах — крий його по вік тінь Аллаха! — ще і через те так дуже Корач-бей поважає, що наш бей найкращих дівчаток султанови в гарем посилав... Ось і тепер він збираєть ся послати султанови таку кралечку, якої, мабуть, ще й зроду й віку не було в падишаховім сералі...

„Орися мою“, подумав Сірко, і заскрипів зубами від лютої.

— Волошку? — спитав він глухо, — чи Татарочку?

— Ні... тє... — Таушан-Сеїд трохи змішав ся, — ні, Черкешенку, — вивернув ся він.

Отаким дешевим коштом винитав Сірко в Татарина усе, що йому було треба. Орися, значить, ще у Криму, у Перекопі, у Корач-бей. Він ще тільки збираєть ся відіслати її султанови... Треба боржій ратувати. Та біда та, що й досі ще не має мураи Еркет-Атуркая з Комликами. А без Комликів — нічим заченитись Запорожцям, бо їх зовсім таки небагачечко зістало ся в Чортмилу.

Поговоривши з Сеїдом, Сірко звелів повести його в осібну хату, нагодувати його там і стерегти. А Сеїдови він вигадав, що оце йде порадитись з старшиною і курінними отаманами, а по раді написав листа до Карач-бей і, мабуть, ще листа до самого хана в Бахчисараю.

У вечері того-ж дня прискочили з степу козаки-вістовці, що в степу чатували. Вони звістили, що Комлики вже недалечко і незабаром прибудуть до Січі. Тоді Сірко вирідив на зустріч їм кілька козаків з курінним отаманом Забродою, котрий, довго вештаючись поза Доном по козлицьких юртах, добре навчив ся козлицької мови.

Вирядивши козаків на зустріч Комликам, Сірко вийшов на майдан з усією старшиною і з Косаговым, і дав наказ, щоб молодці збирались виступити завтрашнього дня у похід.

— Треба, — гукнув він, — поспішати нам, панове молодці, до Перекопа, на перейми Корач-бею, а то ще просковане з ордою на поміч Ляхам... Я, дітки, добре висповідав нашого Татарюгу, і певен, що ми такого задамо чосу поганій Татарві, що вона не швидко очухаєть ся. А до того ще й невольників наших визволимо з клятої неволі.

Козаки покрили слова кошового гучними, радісними криками.

— Ну, припасай, дядьку, доброго коня із зброєю задля твого Остапа, щоб було йому небозі на чім в кіш до матері-Січі вернути ся, — сказав Рубану старому один молодий Запорожець.

— Ова! коня, братіку, і там доброго здобудемо, — відказав Рубан, — аби-б міні тільки знайти мого Остапа.

Все заворушилось у Січі, неначе у великому муравинню. Козаки оглядали і чистили оруже, гартували ножі, наострювали шаблі, лагодили зброю. Усі вельми раділи, — очі так і зорили, неначе-б справді надходив великий празник. То тут, то там вибухне весела пісня.

— Так-би і вдарив гонакі з радощів, — процокотів молодий Юхим Ковальчук, наймоторнійший танцюра у Січі і завзятий іздець, що вже нераз побував в пекельних герцях з Татарами.

— Що-ж, Юхиме, вишквар, а ми подивимось, полюбуємо, — дратувала його товариш.

— А під яку музику?

— А під сопілочку.

— Про мене, Семене!

Відкіля і сопілка взяла ся.

— А на який сьпів танцювати меш?

— Та хоч на „посадила стара баба“.

— І то добре, — та вважай лиш, хлопче, щоб аж земля огнем понялась.

Ковальчук став хвертом і зачав ногами виробляти дивовижні викрутаси й вихилиси, присьвівуючи:

Посадила стара баба

На припічку гусака,

Сама вийшла за ворука

Та вдарила гонакі

Сиди, сиди, гусаченьку,

Та висиди гуси.

А я піду подивлю ся

На чорнії вусп.

Тоді підскочив до Ковальчука другий Запорожець і, заложивши на бакір свою червоноверху шапку, спочатку зачав висвистувати під сопілку, а далі, взявшись у боки, як вджигне навприсяжки:

Пасла баба гусеня,

Пасла-ж вона тихо,

Загубила гусеня —

Буде бабі лихо.

Пішла баба гукаючи,

Гусеняти питаючи.

Ой не знайшла гусеняти,

Знайшла вона рака:

Обертає сюди-туди...

Гучний, громовий регіт так і розкотив ся по майдану. Сірко оддаля дивив ся на ці веселощі і сумно ухмів ся.

— Ох, дітки, дітки, хто-то з вас поляже на татарських полях зв'ярям та птастеву на поталу? — шопотіли його уста... А все за мою Орися та за душі християнські...

VIII.

Через кілька день рано-пораненьку Сіркова ватага була вже недалеко від Перекопа.

Ватага йшла в добрім порядку і ладу. Попереду, поруч з білим конем кошового, виступав вороний кінь під велетнем Запорожцем, котрий держав у руці кармазинний військовий стяг. На великім червоному полотнищі, отороченім золотими гальонами, посередніні нашитий був великий золотий хрест. Над хрестом у правому кутку блищала золота зоря. Під хрестом у правому-ж кутку нашитий був золотий серп молодика. Проти його, в лівому кутку блищав повний срібний місяць. У лівому-ж кутку, трохи над хрестом видно було місце на уцербі.

Південний вітерець повівав з кримської сторони і тихо колихав військову сьвятиню.

За кошовим отаманом слідом йшли лавами Запорожці по курінях. При кожнім куріню був свій отаман, а біля кожного отамана колихав ся в повітрі барвистий курінний значок. Запорожці займали самий осередок всієї ватаги. Що вже тих барвів відсвѣчувало на сонці! Червоні, жовті, жовто-гарячі, сині, зелені, блакитні кунтуші, черкесини, штани в море завширишки! Також і коні були всякої масти. Вся ватага здавалась якимсь колихаючим ся живим квітником, в котрому найбільш пишалось червоного маку і півоній.

Праворуч виступали московські вояки з Косаговым попереду, а ліворуч виступала козлицька орда, котру вів мурза Еркет-Атуркай. Чудна одежа на степовиках, островерхи з широкими крисами шапки чи малахаї, суклаті косокі лиця, — цього вже доволі було, щоб вжахнути хоч аби кого. Ген-ген далеко попереду, коло степових могил, ледве примітно метушилось щось чорненьке. То були Запорожці, що ховаючись поза кам'яними бабами на могилах, чатували, чи не виринуть де в степу Татари.

Високо в блакиттю жалібно проквіляли орли. Вони знали по віковому досьвіду своїх сизоперих дідів та батьків, що коли по степу куди йдуть Запорожці, то вже певне пожива буде — кривавий бенкет хижому птаству та зв'ірю. Гульк — і ті темні п'ятки, що метушились коло могил, кудись зникли, неначе крізь землю провалились. Се була ознака, що дозорці вгляділи Татар і поховались по невеличких степових балках, відки стрілкою мчать ся до війська з вістю, де і якого ворога назвали, і яка в йому сила; а Запорожці, бачте, митці були здалека уздріти те, що пничий і зблизка не добачив-би. Кілька хвилин згода дозорці опинились коло кошового отамана.

— А що, дітки? — спитав Сірко. — Уздріли поганих?

— Еге-ж, батьку... Йдуть, аж земля гуде. Очевидко, кваплять ся напад учинити, бо всі одуконились неначе череда скажених білих ведмедів на собак-верхи.

— Так в кожухах вогню на виверт? — запитав Сірко.

— В кожухах, пане батьку, кудлаті, волохаті, мов чорти з самісінького некла.

— Е! Се, значить, не простий розбишацький набіг, не в простий загін вийшли, а в похід, на підмогу Ляхам і ледачому Тетері... Сеїд правду мовив... Треба їм на впереїми піти, — міркував Сірко.

— Слухайте-ж сюди, дітки, — гукнув кошовий, — і ви, боярине і князю! Ми з вами, панове отамани і усі низові молодії клином вбемось у саму середину орди і розітнем її на дві, щоб рубати і кришити її як капуста на два боки. А ви, боярине і князю, чухрайте з своїми степом отак собі і пабе, щоб наїсти на поганих іззаду. Обороняючись від нас в середині, голомоза орда опинить ся задом до вас своїми потилицями. Але добре лиш пильнуйте, щоб спочатку орда вас не вдріла... нехай вона собі мислить, що бєть ся тільки з нами, з Запорозжцями, і нас лиш нехай бачить. А тоді ви, як той рябець, і накрийте її іззаду — тай смаліть у два хвости... Одно пам'ятайте, щоб поганці не заприїмили вас зарання, а то вони, хоч, як кажуть, і родять ся сліпими, мов ті цуценята або кошенята, але як виростуть, то бачать у даль не згірш чортів або орлів. [Тоді поміж народом, та й, коли хочете, між осьвітченими людьми, панувало повіре, буцїм-то Татари родять ся на світ божий сліпими, от як собаки, чи які інші тварі...].

— Або добути, або дома не бути! — гучним громом пронесло ся по лавах і Запорозжї проколом кинули ся наперед, на всім скоку будуючи страшний клин, котрий мав розперіщити орду на дві половини.

— Алла! Алла! — гукнула і заверещала ї собі орда і тьма тьмуших стріл засвіталася в повітрі.

А Запорозжцям се байдуже; вони завирюхою несли ся наперед без уніи... От уже пущи клинова вриваючися у середину орди, розчахнула її на дві половини, і дошкеляючи на право і на ліво, клин той могутний втесавсь в самісінький тиск, в саму густу тісноту татарську. Стріли татарські вже нічого не здолали вчинити, бо як вже дійшло у рукопаш, то стріляти ними було не з руки, не спосібно, а пожі татарські були за короткі і тому безсилі перед запорозжськими довгими та важкими шаблями.

Сірко ще здалека на скоку пізнав Корач-бея. Той стояв на стремнях дорогого високого турецького сїдла з золотими китицями; а під ними виґравав тоненькими та цупкими, як криця, ногами, рудої масти арабський кінь. Над беєм колихалась зелена хорюґва з виґафтованим на ній золотим місячним серпом.

— Здоров, хане перекопський! — віддалеки гукнув йому Сірко з голою шаблею в одній, і пістолем у другій руці. За Сірком несло ся кілька його молодців, безпечної ради, щоб на який злучай оборонити „батька“.

Корач-бей пізнав страшного ворога і прицілив ся на його своїм чималим пістолем. Торохнув вистріл, і куля, черкнувшись об кінець правого сивого вуса отамана, влучила прямо у відкрите чоло молодого Ковальчука, що ось-де ще недавно утрав у Січи гонка з присильвом:

Посадила стара баба

На трьох яйцях гусака...

Молодий Запорозжець відкинув ся на сїдлі, але-ж не впаив. Він переставив ся, як щирий козак, на боевому коню.

— А! Так ти, так, хане! — люто прохарчав Сірко. — Не хотів чесно помірятись зі мною на шаблах... Так отже тобі, собако! — І відкинувши від себе наперед руку з пістолем, Сірко бахнув і влучив як раз між вуха красунця, коня ханського. Кінь дїба став і перекинувся на назад з своїм вершиником, придавивши його своїм вагітним тілом. Навкруги хана закипіла рукопашна колотнеча, бо Татари притїмом квапились і силкувались виселобонити зїд коня свого проводиря. Се їм вдало ся, але геть всі чисто тут-ж полягали під запорозжськими шаблями та запоясниками.

Сірко як орел грізно стояв над Корач-беєм, котрий ледве підводивсь з землі. Шабля кошового блискавицею блиснула над головою безщасного бєя.

— Зараз-же кажи, хане, — грізнув Сірко по татарському, — чи відїдав ти мою дитину Орісю Надшахови? Digitized by Google

Не всів Сірко і спитати, а вже куля з другої люфї Корач-бєєвого пістоля збила шапку з сивої чуприни старого кошового.

— А, гадюко! Отже тобі за Орісю! — І важка шабля Сіркова рубнула по Корач-бєєвій голові так, що вона розчахнулася мов поліно.

А тут як залементують Татари на все поле.

— Алла! Алла! Алла-карім! Алла-акбер!

Це іззаду налетіли на орду з правого боку Косаґов з своїми Москалями, а з лівого боку Бркет-Атуркай з страшними Комликами. І почалась різня і згубство орди до краю. Надто лютовали Комлики, бо вони з давних давен ненавиділи кримських Татар. Своїми довгими списами вони немилосердно проколювали наскрізь жертви своєї лютої, і поскидавши їх з коний, доколювали їх далі. Дивовище було жахливе. Татарські коні, ослобонившись від вершиників, ще більше завдали Татарам гуртового жаху, бо топчучи копитами поранених і попадавших на землю вояків, вони з диким пржанєм гасали по степу, даремно шукаючи своїх згублених хаяїнів.

За яку-небудь годину, а може й того менш, уся орда геть була згублена, мовляв, до ноґи.

— Дітки, дітки, гов! — захриплим голосом гукав Сірко, витираючи об гриву свого коня покривавлену шаблю. — Лишіть міні хоч одного Татарина для язика!

Тоді козаки, а в гурті з ними і Демко Гнучкий привели до кошового отамана якогось бранця. Се був „Турчин Махмет“, що був при Корач-бею за повномочника Бахчисарайського хана. Демко Гнучкий пізнав його, бо знав його ще з того часу, як сам жив у полоні в Корач-бєє. Від нього Махмета Сірко довідав ся, що польський король Ян Казимир і правобережної України гетьман Тетеря пробі прохали в Татар підмоги проти гетьмана лівобережної України Бруховецького і Москви, — і Корач-бей оце йшов попередню ватагою до Ляхів і до Тетері, але Махмет глянув на поле битви, посіяне труном... але Аллах судив от-що, — сказав він, тяжко здихнувши. Нехай буде його свята воля! Ляїля-іль-Алла. Мухамед-расуль-Алла!...

Сірко і собі глянув на степ, де оце зараз кипіла битва. По всіх усядах самі мерці та мерці — жадного живого не видко, жадного стогна не чути... Комлики усіх порізали. Тепер вони і кілька Запорозжців брели і нїкали поміж трупом і загарбували усе, що було коштовного: оруже, гроші, дороге убраннє мурзів і бєїв. А у сторонці Запорозжці копали шаблями яму, щоб поховати в одній могилі вбитих товаришів, котрих, на щастє, було не багато. Опріч Корач-бєя вбито було його брата, плеїнника, писаря і геть усіх Татар, крім єдиного лиш Турчина Махмета.

— Ти жив у Корач-бєє, — спитав Ахмета Сірко, — чи бачив-же ти в нього молоденьку бранку з України, Орісею звати?

— Бачив, пане, — відповів Махмет.

— Корач-бей, чув я, хотів відіслати її Надшахови в подарунок. Чи відіслано вже її, чи ні?

— Ні, пане, вона й досі живе ще у Корач-бєєвій господі, у Перекопі.

З Сірка неначе гора з пліч завалилась. Він вільно здихнув... „Бідне дівчатко“ — прошепотів він.

Через два дні Запорозжї з Москалями і Комликами вертали ся з Криму з багатою здобичю і ясирем — татарськими бранцями. Як і до битви, так і тепер, вертаючись назад до Січи, вони йшли в добрім порядку. Серєдну ватаги, як і тоді, займали Запорозжці. Військовий етаж колхав ся і мелестів від того-ж південного вітерця. Гарячий баґрянець військової святаїні лошав ся на сонці неначе кровю, пролитою тут, на цїм безкраїм степу.

Поза сягом виступав на своїм білім коні кошовий отаман, що з ухмілкою поглядав на роскішну татарську арбу з барвистою халабудою. А з тієї арби з цікавістю визирали, мов ластівки з свого гнізда, молоденькі жіночі чи дівчачі личка, між котрими зараз можна було пізнати гарнесьню Орісю, хочай і була одягнута в щире татарське убраннє — в блакитну, золотом ґафтовану корсетку з сати поверх жовто-

гарячої сорочки і в широкі шовкові яро-зелені шаравари. З чорної головки спадала на плечі біла чадра.

За попередніми лавами їхало кілька татарських „каптар“, запряжених волами. На них сиділи жінки і діти. Були то бранки Українки, котрих Запорожці визволили з неволі і вертали до дому. В одній каптарі сиділа Явдоха Проценківна з своїм чорнооком Татарчам, Халількою. Очи в неї були заплакані: вона думала об Кораць-бею... Не побачить вона вже ніколи свого пана і татка цього чорнявенького сироти — Халільки.

Позаду каптар йшли полоненники, Татари — „ясир“. За ними Комлики гнали цілу череду волів й табун коний... От яка була пожива!

Проходячи поуз те місце, де була битва і де поліг Кораць-бей зі всією своєю ордою, декотрі запримітили, як ген понад степом височенько кружляли чималі зграї птиці.

— А птиці як багато! Що то за знак? — спитав старого Рубана син його Остап, визволений з неволі.

— Це, сину, хижа птиця. Вона годується татарським труном, — відповів Рубан. — Там полягла під нашими шаблями мало чи не ціла тисяча поганих. А ондечки, диві, могла, а над нею хрест і козацький значок, — чи бачиш, синку? І він показав на білий клаптик, що бовванів над хрестом в повітрі. — Там ми в тій могилі поховали своїх братчиків-небіжчиків, що вмерли за Україну. Птиця зляка-

лась війська, злетіла в гору і покрила небо чорною хмарою. Орли і круки, стурбовані серед свого кривавого бенкету, кружляли над трупами і несамовито кракчали і сердито квиляли, піднявши скажений галас на весь степ. Злякані вовки покинули жвакування трупів, порозбігались по балках та байраках і звідтіля вищали та скиглили на всі заставки.

І що за дивовище страшенне ставало перед очі на цім кривавім полі!

Трупи валялись на степу то купами, то по одинці, і всі розпанахані, розшматовані і страшенно понівечені. Там лежить кістяк руки ще з мясом до локот; там як головошка почорніла голова з одним ще тільки зморщеним оком; там знід мяса свѣтяться ребра... А дух смердячий, труповий так і ваготів над степом... Птиці-ж знай верещали в горі.

— Матір Божа! — з жахом сплеснула ручками Оріся, висунувшись з арби. — Що се таке, Господи!

— Се все за тебе, моя дитино, та за Україну, — ледве зітхнувши, віддав суворий отаман.

— Ох, татку, татку! — вжахнувшись, крізь сльози мовила Оріся. — Краще мала-б я загинути у неволі, о Господи, ніж пролити стільки людської крові!... Ох, татку, татку! За віщо се, Господи!

Сірко нахилив ся з сідла і з незвичайною для його ласкою у погляді погладив свою дитину по головиці і поцілував її в чорні, як терен, заплакані очі...

Ненадруковані вірші П. Гулака-Артемовського.

⇒ [Далі.] ⇐

8.

Ой час нам, Грицьку, пошанувать ся!

Ой час би нам, Грицьку, ой час пошанувать ся:
Не все-ж нам, братіку, не все парубкувать;
Не все з дівчатами гасать і женихать ся
І тютюнівку день і ніч в шинку кружлять!

Бач пику з морицками: мов лемішем з'орало,
Ось ну! помацай гирю лиш:
Чи бач який, мов паршами зустрігало,
На тїмні здоровецький плий!...

От старість: схаменись! А ти собі байдуже!
Ось-ось скандзюбить в сук, хоч на прямику, як стій...
Та вже як ярував, мов озир, наш Андрій,
Та й той подав ся дуже!...

А там, козаче, зирк — не ждеш її відтіля —
Кирпата свашка гульк у хату:
„Добри-день!“ скаже: „хліб та сіль!
Здоровенькі були з весіллям, свату!...“

А там і „Со-дужів“ весільних як утнуть!
..Лежить Грицько, обдув ся, як барило...
От і догравсь: сюди, туди, верть, круть,
А тут Грицька в супною і скрутило!...

Що? може думка, бач, така,
Щоб від кирпатой грошима відкупить ся?
Тякнув на часточку попови пятака,
Та й гайда до віку з дівчатами казить ся?

Що? може напечеш гарячих бухонців,
Закоleih підсвинки та мясом нагодуєш
Калік, сиріток і старців
Та тям і пельку ти кирпатій зашпунтуєш?

Ні, голубе: вже не таким тузам
Кабаки кирпа втерла;
Вже Бонапарт як давсь в знаки і Москалям,
Та і того на дно до некла вперла!

Воно то нічого гризти татів, чорнобока,
На часточку не ткнув ніколи і дох шагів,

Лупив Німоту, драв [та вже-ж і драв із біса!],
Поки не скуштував московських стусянів...

Ну, а Сірко, Богдан, Мазепа і Палій:
Хіба-ж понам, старцям обідів не справляли?
Хіба-ж церков не мурували?
Хіба-ж не ставили хрестів на стовповій?

А дуже-ж тим вони від смерті відкупились?
Любісенько лежать там, де і всім лежать...
Чи сріблом сукні їх, чи дїрками свѣтились:
І дрантя, і роброн — все гробаки з'їдять...

А втік, щоб в москалі на сей раз не схотили, —
Второплять так як раз в погоні через рік:
Не вмер — болячки з'їли...
Та ба, — так б'же, бач, утік!...

Коли на паничині душа не опрягла ся, —
Коли то Господь боронив, —
То в животі, гляди, горілка заняла ся.
Або хто бебехів за жінку надсадив!...

Та вже наш дяк чита у книжці не дурницю,
Що доведеть ся всім по повній випивать:
Із'їв Адам з раю із 6вою кислую,
А нам прийшлося за їх оскому гнать!

Пиндючить ніс Остапова Горпина
І, знай, все мацає на ший свій дукач:
А тут — не стям ся — спітка лиха година,
Тоді хоч сядь та й плач!

Тріщать від збіжжя в Опанаса
Засіки, клуня і токи:
Дере на пасіці Палько свій мед на Спаса,
Нацапам віддає на спуск свої ставки...

А все брідня!... Покинеш любу жінку,
Чумацьку снасть, волів і кілька пар плугів,
І вірне наймиття, і дрібную дитинку,
Покинеш все, кажу, на радість ворогів!...

А той, що знай збирав і товк ся головою —
На щє — серце в сирій землі засіє...
От тільки коржиків та колачів з сиром
На поминках душа в ряді годі лізе...

А там — гляди: по смерті в хату вперли
До жінки з пару Москалів,
Пішла куйовдить ся: — як не було — все вперла,
А дітки міркують [?] без свити й постолів.

Канючать хліба шмат під вікнами з торбами...
О, панюга!... та це ще й так і сьак;
От лихо: всю твою горілку з Москалями
До щенту випила, та й трубить у кулак!

[Далі буде].

С е р б и н.

Драма в 5-ти діях і 6-ти відмінах — Карпенка-Карого [Івана Тобилевича].

— [Далі.] —

Дія друга.

Сьвітлиця у Софрона. Хороші перські килими і зброя всяка на стінах.

Ява перша.

Ялина і Марта шийють і сьпівають.

Ой було в вдови дві дочки (2 р.)
Обидві вони близнючки.
Старшій минає двадцять літ (2 р.)
Меньшу сватають, старшу ніт.
Ой ходім, сестро, до броду (2 р.)
Тай подивимось у воду.
Тай подивимось у воду (2 р.)
Котора краща на вроду.
Старшая меньшу турнула (2 р.)
Тай в тихий Дунай ухинула.

Ялина. Господи, яка ця пісня страшна! Сестра ухинула свою рідну сестру у воду з заздрощів! Тут далі треба, щоб сьпівало ся, що душогубку грім зараз вбив, принаймні лекше було-б на душі.

Марта. А може її грім і вбив потім. Та тільки пісня про це мовчить. От ти кажеш з заздрощів, міні-ж здасть ся, що вони удвох кохали одного, а той кохав одну меньшу. От старша збожеволіла від кохання, тай ухинула свою сестру... Ох, кохання зможе все! Подумай: щоб ти зробила, як би я відбила від тебе Данила?

Ялина. Я? Нічого от єй! Хоч я і засватана з Данилом і рушники за него подавала, а коли-б він вернувшись з Січи відкинув ся від мене, і взяв тебе чи другу, то я-б її крапельки не сумувала.

Марта. Бо певно ти Данила не кохаєш? (Мовчить). Ти не сором ся, скажи по правді, — кохати не сором! Кохаєш, чи ні?

Ялина. Та я не знаю. Від тебе і від других дівчат я чула про кохання і в піснях сьпіваєть ся про це, а що то єсть кохання, того не знаю я, єй Богу! Міні здасть ся, що я однаково люблю усіх, а брата Софрона більш усіх.

Марта. Ні, сестро; ні брата, ні неньку, ні батька, ані кого в сьвітї кохати так не можна, як козака, котрий до серця принаде.

Ялина. Щоб то кохати так чужого, як рідного можна? Не вірю!

Марта. Длячого-ж ти покинеш брата, вийдеш заміж за Данила і будеш вік з ним жити?

Ялина. Це закон.

Марта. Через кохання й шлюб законом став, бо нежа в сьвітї кращого й милішого нічого, як щирее, сьвяте кохання, а потім шлюб з коханням.

Ялина. Може. (Павза). А ти кохаєш, сестро?

Марта. Ох, два роки вже і мучу ся і пропадаю я за милим, а він, мій милий, і не знає, що я його кохаю.

Ялина. Так чом же ти йому не скажеш?

Марта. А ти-б хіба сказала?

Ялина. Сказала-б. Адже кохати не сором!

Марта. А як мене він не кохає і в вічі засьмієть ся?

Ялина. О, це образа! Так ти-б пішла до баби-чарівниці, щоб одшептала, на віщо-ж мучитись даремно?

Марта. Ні, не хочу! Коли його побачу, то люблю жити на сьвітї. Коли-ж не бачу, то люблю мучитись за ним.

Ялина. І мучитись люблю?! (Зітхав). Яке-ж кохання те хороше, Марто! Я хочу кохати!

Марта. Навряд, чи будеш ти кохати?

Ялина. Буду, буду!

Марта. Хіба любити меш Данила, як жінка чоловіка.

Ялина. Ні, я хочу кохати, і я буду кохати! Яка-ж я рада, що ти міні відкрила очі! Сестриченько, скажи міні, кого кохаєш ти?

Марта. А ти-ж мовчати меш, не скажеш нікому другому?

Ялина. Ото, нехай боронить Бог; за кого-ж маєш ти мене, що думаєш я буду славити тебе проміж людьми?

Марта. Гляди-ж ти, памятай, що обіщала ся мовчати... Кохаю я брата твого Софрона!

Ялина. Брата? Софрона?

Марта. Його. Коли вернув ся він торік з походу і визволив тоді людей багато із турецької й татарської неволі, його я бачила між всіми козаками на воронім коні. Він вимучений був походом, але сьняв, як місяць між зорями. І з того часу забути його не можу, а ще міні здаєть ся, що кожний день я більше й більше його кохаю.

Ялина. Моя голубко, Марто! Яка ти гарна, коли говориш палко так про своє кохання до Софрона! О, тепер я бачу, що кохати можна і чужого... Яка я рада, яка рада!

Ява друга.

Ті-ж і Софрон.

Софрон (виходить на слова: „Яка рада“. (На дверях). Чому це ти так радуєш ся, сестро?

Ялина. Як би ти знав, і ти-б радів.

Марта (тихо). Ялино, що ти, Бог з тобою?!

Софрон. Цікаво! Здорова, Марто! Що це ти відцуралась нас, давно я щось тебе не бачив.

Марта. Хіба тобі до мене? Хоч і прийду — не помічаєш; а я частійш ніж слід буваю у Ялини.

Софрон. То я-б радніший був, щоб помічати таких, як ти, гостей хороших... Та нема часу сидіти дома! Так чого ти радувала ся, кажи, Ялино: чи не одібрала ти поклону від Данила, чи може про весілля тут своє розказувала Марті?

Ялина. Ні, не вгадаєш.

Софрон. Поки не скажеш, не вгадаю.

Ялина. Ти хочеш, щоб я була щаслива, щоб виїшла заміж за Данила? Хочеш?

Софрон. А ти хіба не хочеш? Ти-ж сама вже подавала й рушники за него.

Ялина. Правда. Тепер я хочу, щоб ми з тобою разом були щасливі, щоб ти женив ся теж. От би я була рада, коли-б ми справили твоє й моє весілля разом!

Софрон. Оце так! І звідкіля тобі таке у голову залізло? Це певно з Мартою удвох ви вигадали такий жарт, щоб посьміятись надо мною? (Жартівливо). Ач, сороки!

Марта. Міні й на думку не спадало так жаргувати над тобою! Ялина плеше дурощі тобі якісь, а ти її не слухай... (До Ялини). Я не сподівалась від тебе... Прощай, Софроне, прощай, Ялино, міні до дому треба йти, щоб часом мати не сварились.

Ялина (стає на дверях). Да ти думай, Софроне, удержись, щось скажу.

Софрон (трохи придержує). Та пострівай бо справді, Марто! Нехай покаче трохи козиця! Веселою й жартовливою такою — міні ще не доводилося бачити Ялину.

Марта. Ялино! Ти-ж слово подала мовчати, я буду гніватися на тебе, коли зламаєш слово!

Ялина. Коли скажу тому, кому сказати слід давно, то тим я слова не зламаю, бо обіщалася мовчати перед людьми чужими.

Марта. То ти така? Пусти мене! Не подруга міні ти більше...

Ялина (перебиває). А сестра?

Марта. Си Богу, буду плакати з досади... Пусти! (Хоче йти — Ялина стає на дверях). Скажи, Софроне, їй, щоб так не пуствовала.

Софрон. Ой, тут є цікавого багато! Ану сідай лиш, Марто! Я буду слухати вашу суперечку і може помирю. (Бере Марту, та ленько опинаять ся — він садить її на дивляк). Не опиная ся бо, сідай! Ну, Ялино, тепер сварить ся, а я послухаю.

Ялина. Нема між нами сварки ніякої. А от що, любий брате: тебе кохає Марта вже два роки (Марта схоплюєть ся, Софрон її придержує, обніваючи стан. Вона остаєть ся в руках, соромливо схилила голову, закрившись рукавом) і соромить ся тобі сказати про це! Та не сором ся бо, сестрице, адже кохати не сором... Вона не може жити без тебе і за тобою пропадає! Де-ж кращую від Марти жінку ти знайдеш, братику, для себе! Посватай же її та і живить укупці, нехай вас Бог благословить, як я благословляю вас обох! Ти так казав, як благословив мене з Романом, тепер же я тебе благословляю! (Марта одводить руки Софрона, тихо іде до столу, сідая і плаче). Чого-ж ви мовчите?

Софрон. Дитячими устами говорить Бог! Марто, не плач, а вислухай мене... Не хитрий я з дівчатами в розмові і все здавалося міні, що через літа й суворість ні одне серденько дівоче до мене щиро не озветь ся. Тепер же бачу я, що воля Божа єсть на все: сестра знайшла міні жону і сміливістю дитячою своєю міні відваги надала балакати про це з тобою, Марто! Не будемо-ж теряти слухного часу. Кажі, коли кохаєш справді щиро, то будь міні жоною.

Ялина. Кажі, сестриченько, кажі! (Одводить руку її від очей Марти, тихо привстає).

Марта (через сльози). Щастє і радість мене задавлять... Не можу вимовити, що тут... Ялино, ти-ж знаєш все, я все тобі сказала, Софрону-ж сказати того у вічі, що я тобі казала, відразу не посьмію. (Бере Ялину за руку). Ялино, сестро, рибко! Я більш життя свого люблю Софрона, твого брата. (Заливаєть ся сльозами, обнімаючи Ялину, котра теж плаче).

Ялина. Не плач, Марто, не плач, сестро, ми разом повінчаємось і одбудемо весілля разом!

Софрон (гладить по голові і Марту і Ялину). Ялино, Марто, годі, заспокойтеся! Я завтра й старостів пришлю до твого батька... А може батько не згодить ся?

Ялина. Що там про це! Ти пам'ятаєш братику, як ти звелів міні поцілувати Данила? Ну, а тепер моя черга приказувати тобі: цілуй, Софроне, Марту.

Софрон. А може-ж Марта не захоче... Марто, що ти на це скажеш?

Марта (соромливо). Та коли приказує Ялина, то треба слухати! (Софрон підходить).

Ялина. Ну! Який бо ти несмілий: Татар січеш, як ту капусту, а Марту от боїш ся цілувати! Ну-ж, сміливо! (Марта і Софрон цілують ся). Отак! А тепер випити треба: без могоричу-ж не можна казуть.

Софрон. Та ти переродила ся, Ялино, і виросла за ці два дні, а я тебе дитиною лічив.

Ялина. А ти хіба не переродив ся? Бач, як сяють очі! Я хочу так кохати, як Марта, і це одне бажання зробило смілою мене! Я-ж зараз! (Вибігає).

Ява третя.

Софрон і Марта.

Софрон (підходить до Марти, бере її за руку). Марто! Давно тебе не бачу, а тільки вчора раз тепер бачу, що ти

хороша як квіточка в зеленому гаю і як весна, в своїм розкішнім веснянім уборі, до себе маниш душу ти мою! Марта (закохано). Козаче мій, мій лицарю ти хоробрий, мій князю молодий, як люблю слухати мій оці слова від тебе! Найкращий ти одвагою своєю, своєю славою у рідному краю, то де-ж тобі звертати було увагу на дівчину якусь нікчемну! Знай, Софроне, що я й тепер не заступлю тобі шляхів до слави, бо так тебе кохаю, як ти любиш і любиш рідний край...

Ява четверта.

Сербин, Кузьма, а потім Ялина.

Сербин. Батькові Софронови, преславному полковнику, поклін від низового товариства! (Ялина входить і ставить мед на стіл).

Софрон. Спасибі. Сідай. До речі меду принесли, неначе змовились тебе прийняти.

Сербин. Витаю вас, красні дівчата! (Ялина і Марта кланяють ся).

Ялина (до Марти). Неначе Турчин.

Марта. Ні, козак, а той мабуть Татарчин.

Ялина. Який гарний!

Марта. Гляди, ще закохаєш ся.

Ялина. То що?

Марта (сварить ся). Ну, ну!

Софрон. А ти-ж давно на Січ, щось я тебе не знаю...

Хоча десь бачив вже тебе... Здасть ся...

Сербин. Давно... У Кахві.

Софрон. Так, так! Тепер згадав. Ти либонь Сербин? Цікаво знати, як попав до нас ти.

Сербин. Дозволь міні усе про себе розказати, бо я чужий у рідному краю і хочеть ся міні, щоб знали всі, коли спитають, відкіль я взяв ся між козаками.

Софрон. Пий і розказуй, а ми послухаєм твоє оповідання і тим своєю цікавістю дівчата вдовольнять, бо бачиш, як горять у обох очі і як вони тебе послухати хотять. (Кузьма кашляє).

Сербин. Батьку отамане! Це джура мій Кузьма. Погодуй його, будь ласка, чим, бо він голодний.

Кузьма. Як собака.

Ялина (до Марти). Ох, який страшний!

Софрон. О, з охотою. А може й ти-б перше попоїв?

Сербин. Спасибі, я їсти ще не хочу!

Софрон. Ну, так пий же мед. Ходімо, Кузьмо! (Вийшов).

Сербин. Про коней не забудь.

Кузьма. Не турбуй ся! (Вийшов за Софроном).

Ява пята.

Сербин, Ялина і Марта.

Сербин (на бік). Яка з їх двох? Обидві гарні, а певно ця. (До дівчат) Котра-ж сестра Софронова Ялина, певно ти? Ялина. Я. По чім ти знаєш, коли тебе я вперше бачу.

Сербин. На Запорозжі чув про твої очі гарні і тільки глянув — догадав ся... Я на Україні уперше і мов я сплю, та снить ся сон міні чарівний, так тут усе і весело і красно виглядає, і ліс і степ з могилами високими і сам Дніпро наш батько, мов у новому празничковому убранні з'явили ся моїм очам.

Марта. Невже-ж родивсь і виріє ти на Запорозжі, що на Україні не був ні разу?

Сербин. Ні, родивсь і виріє я в чужій країні, а тут минає шестий рік, як рідним став між козаками.

Ялина. Ти мабуть Туркин? (Входить Софрон).

Ява шеста.

Ті-ж і Софрон.

Сербин. О, ні. А от і сам хазяїн. Я християнин зроду. Родивсь в Волиціні, а Сербином за віщо прозивають, того не знаю. Імя моє Роман.

Ялина (Марти). Гарне імя. (Марта хитає головою).

Сербин. Турки убили мого батька, а мати вмерла з горя і нужди. Зостались опришкими ми з Ялиною сестрою. Я ще учив ся в школі.

Ялина. Відні діти.

Софрон. І мою сестру Ялиною зовуть.

Сербин. (зіймає). Вона й походить на мою... Я нестив, доглядав сестру, і любив її одну любов'ю батька, матері і брата. Ох, Ялино, коли-б ти знала, як на мою сестру походить! Дивлюсь на тебе і в серці мре: то заболить, то радісно забусться, неначе я сестру свою безщасну знайшов.

Ялина. А де-ж твоя сестра?

Сербин. Татари у полон взяли.

Ялина. Нещасна!

Марта. Якже то сталося?

Сербин. Раз сестра і другі дівчата пішли по воду. А Татари, що певно десь в засаді цього злучаю ждали, всіх захопили їх в полон!

Ялина і Марта. Боже!

Сербин. Коли довідалися ми, то юнаки всі пустилися у погоню. Але даремно! Татари зчезли без сліду. Вернулися товариші до дому, а я дав клятву перед небом, що не вернусь до дому, поки сестри своєї не знайду і сам один поїхав у орду. За Турка там мене лічили, бо мову турецьку добре знаю. Нарешті я дізнався, що наших всіх дівчат полонних погнали в Кахву на базар на продаж... Кипіла кров моя огнем нескінченної муки, помститися я хотів і не мав змоги. Тоді прийшло мені на думку Запорожжя, про котре я від батька дещо чув малим. Пішов я і пристав до козаків і так їх зворушив своїм оповіданням, що всі на другий день ми в Кахву поплили.

Ялина. А що-ж далі?

Софрон. Кахву запалили, силу Татар вирізали, багато людей з неволі визволили.

Сербин. А тільки я сестри своєї не знайшов. Замість сестри знайшов собі я неньку Січ запорозьку і край чужий для мене рідним став.

Софрон. За те-ж і стара мати Січ, таким як ти, Романе, сином, сьміливо може гордувати.

Сербин. Спасибі за щире слово, пане отамане! А вам, дівчата, дякую за ласку, що слухали мене прихильно. Давно вже я не був в селі, давно сем'ї не бачив, і так тепер зворушений, що ледві слюзи на очах у здержую.

Софрон. Я дуже рад, що тобі так уподобалося у нас! А що-ж, ти надовго сюди приїхав?

Сербин. Та поки не виженете, щоб вам не докучав.

Софрон. Милости просимо хоч цілий рік прожити.

Ялина. Ми раді будем гостю дорогому.

Софрон. До речі: в нас на двох весіллях погуляєм.

Сербин. О! Погуляю! Чи-ж весілля маєте справляти?

Софрон. Та так прийшлося до ладу: сестру свою засватав за Данила, за Гордієнка, коли знаєш, і сам признатися одружується... А це обидві наші молоді.

Сербин. Гарних дівчат засватали, певно таких засталося не багато на Україні і довго їх шукати прийдесться! Чого-ж ви засоромилися, дівчата? Сьвяте діло — шлюб! Та коли-б я сам поспів раніше, то вже-б Ялини не віддав другому. Вибачайте, пане отамане, я по щирості козацькій кажу прямо.

Софрон. Ха-ха! Ти гляди, не одбивай дівчат. А ви, дівчата, не дуже то Січовикови довіряйте, бо в них не розшолопаєш: де жарт, а де і справжня правда!

Сербин. Ні, без жартів! Іхав я сюди, щоб сватати твою сестру Ялину, та ба! Спізнився. Сказано-ж як спротивитися, то й день малий. (Чути, дзвонять на гвалт). Що се?

Софрон. Справжнє козацьке весілля, весілля у полі крівавим! Татари певно десь наскочили загоном і шестесту вже наробили. О, кляті бісурмени! (Надіває зброю).

Ялина. Пресвята Діво, наші на них ти погуби!

Марта. А наших козаків обережи і поверни до дому цілих.

Ява сема.

Тіж і Шанько.

Шанько. Біда, Софроне! Татари розграбили хутори й зимовники, усіх живих людей і скот і вівці в степ погнали.

Софрон. Сідайте коні!

Шанько. Осідлані, готові!

Софрон. Далеко не втічуть.

Шанько. Коли вже не втікли, бо це було ще, кажуть, у ночі.

Сербин. Позволь, батьку, і мені на цім крівавому весіллі в степу широкім погуляти!

Софрон. Гайда! (Пішов; за ним Шанько і за Шаньком Марта).

Ява осьма.

Сербин і Ялина.

Сербин. Бувай здорова, сестро! Коли зостануся живий і повернусь я з поля, дозволь мені бувати, щоб бачити тебе, красою любоватися і згадувати свою сестру кохану. Ялино! Ти мене причарувала вже до себе, очий від тебе-б не одвів.

Ялина. Годі тобі жартувати! Мені таке гріх слухати, бо я засватана.

Сербин. Засватана — не вінчана! Прощай! (Вийшов).

Ява девята.

Ялина (одна). Цур йому, який жартливий! І якось радісно мені і страшно слухати його мову. Засватана, не вінчана!...

[Далі буде].

Завіса.

Жінки при Чигиринським дворі

в другій половині XVII. віку.

Стаття д-ра І. Ролього. Переклад Василя Лукича.

— [Далі.] —

V. Іван Виговський і Олена Стеткевичева, його жінка. — Переміни на Чигиринським дворі.

З переходом гетьманської булави в руки Виговського, на Чигиринським дворі явилися нові течії. Перемагаючий вплив мало-помалу дістала упривілейована класа, що виділилася з козацької маси. Очевидно, тон сій класі давав сам гетьман і численна його родня. В порівнянні з своїм попередником, Виговський представляєся чоловіком зовсім іншого тону. Походив він з ста-

родавного, але дрібного шляхотського роду, котрий підбибуємо вже з початком XVI в. в скопківській окрузі під Виговом. В 1611 р. гетьманів дід живив гербу Габданків, а батько, що був власником Голєйва, поселився в Києві незадовго до Хмельниччини і заживав там великого впливу. Старший син його Іван виступає на сцену вже в 1631 р., а по двох роках бачимо його намісником луцького підстароства; українська літопись згадує, що він був відтак мійським писарем у Києві. Як оповідали, він мусів лишити уряд в наслідок яки-

хось там провин і вступив до війська; в 1648 р. підбибуємо його полонеником в татарській таборі після битви під Жовтими Водами. Хмельницький неможливо викупив його за стару кобилу.¹⁾ Як би то там і не було, з сєї пори починає Виговський йти в гору. Богдан зробив його своїм придворним писарем, а в рік опісля писарем війська запорожського. Правдоподібно се „іменоване“ було на-

¹⁾ „Архивъ Юго-Зап. Р.“, II, I, 179; III, I, 315—325; VI, 106—166. Костомарів: „Богданъ, Хмельницкій“ I, 284. Войничъ: „Гамлетики“ II, 29. Самовіленцъ, 220.

слідком попереднього знакомства. Виговський служив гетьманови вірою і правдою деякі диті і мав великий вплив на него, лагодив різкість і грубість Богдана. Пити він не любив, але держачи з товариством, мусів нераз вдатися пияного.¹⁾ Він незмінно супроводив гетьмана, часто бував в воєнних походах, але особливого нахилу до воєнного „ремесла“ не виявляв, — він був діяльний головню на дипломатичнім полі. Займаючи впливове становище на дворі, Виговський тим не менше жив скромно в невеличкій домику, призначеній йому в Чигирині як писареві, і навіть не володів землями в межах Гетьманщини. А між тим він мав чималі доходи: платня, розділ воєнної здобичі, дарунки від чужоземних цесарів чи королів... Будучи ошадним, він однак не жалувал грошей на справи побожні; так на пр. уряджене монастиря і церкви в околиці Чигирини коштувало чимало і було одною з найбільших окрас гетьманської столиці.²⁾ Здає ся, що Виговський оженив ся вже немолодим.³⁾ Як оповідає Емельовський, він вхопив дівчину, бо рідня не бажала видати її за писаря.⁴⁾ Без сумніву, що після шляхетських понять, панна Стеткевичівна зробила мезаліанс: вона походила з сенаторського роду, що був споріднений з князями Четвертинськими, Соколинськими, Соломирцькими, Любецькими, Сангушками, Огинськими, а навіть з Тишкевичами, Суходольськими, Фронцкевичами і т. и. Майже до кінця XVI в. рід Стеткевичів придержувався православної віри. Дід Виговської, Вільгельм, нахилив ся до новаторства, жінка його Анна Огинська була православною, з синів оден пішов за вірою матери, Ян і Христофор придержувались кальвінізму, а потім їх прийняв віру католицьку; католиком був і Богдан Стеткевич, батько Виговської, новгородський каштелян, що помер в 1651 р. Діти его від першої жінки, кн. Соломирцької, Михайло і Олена придержувались грецької віри, а дві дочки від другої жінки, Фронцкевичевої, були виховані в католицтві. Се було втюді звичайною провayoю. Так, рідний брат Олени вступив у черні Києво-Печерської лаври, оден піврідний брат був виленьським каноніком, а другий служив почавши від 1655 р. в київським козацьким полку. Треба думати, що Виговський зазнайомив ся з будучою своєю жінкою в Києві, де жив его батько і Оленин брат, чернець. Йї було під трицять, а ему давно минуло сорок. Рідня [Суходольська і кн. Любецька] були незадоволені з сего подружжя, як видно із скарги в заповіті Олени, але писар не звертав на се уваги. Вінчанє відбулось в Києві, але молода майже не показувалась в Чигирині за життя Хмельницького: треба думати, що весь спосіб життя у гетьмана був не по нутру Олені Виговській, вихованій на інших основах.

По Богдановій смерті вибрали гетьманом его сина Юрія, котрого вислали у Київ на науку; до его повнолітності усім справами завідував Виговський,¹⁾ що розпоряджувався зовсім самостійно на Україні і не допускав, щоби чужі мішались. Очевидно, і на дворі в Чигирині наступили інші часи, одержали перевагу нові елементи, що давніше не грали видної ролі. До нового напрямку прилучилось чимало осіб, котрі стояли близько до покійного гетьмана і були з ними споріднені. Олена Виговська, жінка проста і скромна, тим не менше мала великий вплив в Чигирині, вже завдяки своему становищу. Вона прибула в столицю в супроводі численної придворної свити, прислуги і рідняків. В авангарді почоту їхала музика і кілька сотень прибічної гвардії; далі, французька карита везла гетьманшу і її брата, жінку Юрія Стеткевича; відтак придворні дами і дівчата в багато прибраних колясах, убрані як найкрасше, а між ними Павловська, Подарицька, Рудницька, Лговська і далека своячка чоловіка, Виговська; замикали похід дуже численні придворні слуги, між ними цукорник, пивничник, а навіть кравець Васильковський, — правдоподібно гетьманша дуже бдла про свою туалету.²⁾ Вся та величність зробила сильне вражінє на горожан; було ясно, що доступ в світлиці гетьманші буде не такий легкий, як передше, а коли пересвідчились, що під гетьманським дахом заведася незвичайна етикета, повстали наріканя і скарги; вкінці опозиція дорікала Виговському між іншим тим, що він оженив ся з шляхтянкою, „котра не бажас добра Україні“.³⁾ Але спершу все йшло добре. У Чигирині тягнулось чимало сторонників Виговського; натурально, що головні місця [посади] заняли его рідняки; Данило і Константин дістали полки; останньому припала, на підставі гадицької умови, Лисянка, а Федорови Виговському віддано на власність Стеблів.⁴⁾ Але й на дальших рідняків не забув гетьман: всіх їх в Чигирині витали ласково, вони діставали уряди, посади і средства до життя. Так на пр. Василь Грегорович, колишній полковник оверуцький, одержав Мотовилівку під Київом, Юрій, піврідний брат гетьмана, дістав полк, свояки Ілля, Самійло і інші вступили у придворну хоругву. Здавалось, що весь Вигів опустів і вибрав ся в степи України; навіть старий Остап, в часі непорозуміння сина з московським воеводою Шереметьєвим удав ся для безпечности у Чигирин.⁵⁾ Таким чином Виговські становили тісний кружок на дворі, але чимало лишилось і давньої старшини, як на пр. Тетеря, полковник переяс-

лавський, Тиміш Носач, обозний війська запорожського, ніжинський полковник Гуляницький, київський підкоморний і оверуцький староста Юрій Немирч. Особливого впливу заживав Тетеря, як небудь між ним а Виговським і повставали непорозуміння та недоволення в справах приватних. Може бути, що в тім злучаю грало родю і суперництво: Тетеря був між кандидатами на гетьманську булаву. Крім сего він був жонатий з сестрою гетьмана, що умерла бездітною в 1657 р., а претенсії полковника що до наслідства не заспокоєно. Звідси холодність, що перейшла в ненависть і скінчилась так трагічно. Виговський вже з початку своєї діяльності підбурив против себе людей сильних і впливових. Нарушені приватні інтереси дали себе знати. Ось приклад. Хмельницький лишив значні капітали, зложені в ріжних місцях. Лише Виговський знав секрет, і прийшовши до влади зараз уклав на потреби краю мільон таларів, схованих в підземеллях гадицького замку, чим підбурив против себе Богданових наслідників, особливо-ж Юрка, що вважав ся гроші приватною власністю своєї родини. Рівно-ж і Суботів належав до булави, а діти покійного гетьмана вважали себе власниками, і Юрко жаловав ся, що „ему не хотіли лишити навіть нещасливий Суботів“;¹⁾ а між тим Виговський поступив зовсім правильно, взявши се село на потреби гетьманства.²⁾ Разом з гетьманом прибув до Чигирини Теодосій, Грек зі Львова, великий любимець Виговського, прийнятий на дворі, як близький побратим і приятель; гетьманша визначала его перед заслуженою козацькою старшиною, гетьман відбував з ним довгі нічні конференції, що держались в тайні; повстало невдоволенє, і пішла гутірка, що сей Грек — дипломатичний асент і що він впливає на долю України.³⁾ Невдоволенє перенеслось навіть на випробовані у вірності чигиринські сотні, що становили гвардію Хмельницького. Виговський пізнав в чім річ, почав реорганізувати їх, зменшив, а для безпечности увійшов в порозумінє з татарським мурзою Карамбеєм: останній за добру заплату обов'язав ся держати на поготові під Чорним лісом відповідне число татарського війська і розложив ся з вибраними відділами в Цибульники, щоби бути ближше до Чигирини.⁴⁾ Але сего було за мало для гетьмана і він завів власну артилерію, засновав власну хоругву, в котрій назначив поручником козака Степана Радлинського, а хорунжим Олексія Вербіського, але більшість тих, що служили в тій хоругві, була зпоміж шляхтичів, судячи по іменному списови, головню виході з Волині, але й підбурювались такі, що були родом з Річи Посполитої.⁵⁾ [Далі буде].

¹⁾ Грабянка: „Летопись“, 157.

²⁾ „Завѣщаніе Елены Виговской, воеводицы кievской“, рукопись. Из збiрки Володислава Гурьского [в Катюжанках, подольської губ.].

³⁾ Костомарів: „Истор. монографіи“ II, 68.

⁴⁾ „Volumina legum“ IV, 303.

⁵⁾ Костомарів: „Истор. монографіи“ II, 142.

¹⁾ „Памят. изд. Киев. ком.“ III, 3, 424.

²⁾ „Volumina legum“ IV, 343.

³⁾ „Памят. изд. Киев. ком.“ III, 3, 329.

⁴⁾ „Памят. изд. Киев. ком.“ III, 3, 325.

⁵⁾ Архив Володислава Гурьского; матеріали для історії козацького староства.

¹⁾ Костомарів: „Истор. монографіи“ II, 62.

²⁾ „Архив. Юго-Зап. Рос.“ II, 3, 17.

³⁾ Костомарів: „Богд. Хмельницкий“ II, 174.

⁴⁾ Бартошевич: „Encycl. pow.“ XIX, 17, 20.

ХРОНІКА.

* Наукове товариство ім. Шевченка видало останніми днями XIII-ий том (5-та кн. за р. 1896) „Записок“, II-ий том „Етнографічного збірника“ і „Часопис правничий“, котрих зміст подаємо у відділі бібліографічній.

* Повість Івана Левіцького „Не той став“ вийшла рівночасно у двох виданнях — в Києві коштом автора, а у Львові накладом редакції „Зорі“.

* Тими днями вийшли з нашої друкарні три руські учебники, а саме: „Руська читанка для шкіл виділових“ накладом ц. к. видавництва книжок шкільних, — д-ра Зигмонта Самолевича „Вправи латинські“ часть I для I-ої кл., і „Граматика латинська для першої і другої класи“; обидві на мову руську переложили Роман Цеглиньский. Останні дві книжки вийшли коштом фонду кривого.

* „Дяло“ скінчивши друк „Чернігівки“, почало друкувати роман норвежського писателя Понаса Лі „Сучасна Ніоба“ яко том 57-ий видавництва „Romanovs knihovna Světozora“.

* В Празі появилася переклад друкованої в „Зорі“ (в р. 1892) Чайченкової повісті „На розпутьї“ під заг. „Na rozcestí“ яко том 40-ий видавництва „Romanovs knihovna Světozora“. Переклад виставив Франтішек Глявачек. Це перша українсько-руська повість, котра увійшла до згаданого бібліотеки „Světazora“. Ми маємо певні вістки, що для сего видавництва ладять ся ще деякі переклади повістей наших письменників.

* Накладом книгарні Г. Пардінського вийшла власне в Чернівцях нова брошура ученого Німца проф. Р. Ф. Кайндля про Русинів під заг. „Der Festkalender der Rusnaken und Huzulen“, яко передрук з „Mittheil. d. k. k. Geogr. Gesellschaft in Wien“. Нова ся студія, писана на таї матеріялі, зібраного автором на численних поїздках і вандрівках по Поділю і Галичині, є важним причиною до пізнання життя нашого народу.

* Коштом Наук. тов. ім. Шевченка кінчить ся друкуванням II-ий „Пам'ятко українсько-руської мови й літератури“, обіймаючий апокрифи старозавітні, укладу д-ра Ів. Франка.

* Друкують ся накладом Наук. тов. ім. Шевченка том II-ий „Жерел до історії України-Руси“, обіймаючий лютриції королівщини в землях перемишльській і саніцькій 1664—5 р., і том II-ий „Пам'ятко українсько-руської мови й літератури“, котрий обіймає писаня І. Колітовського — обидва томи впорядковані проф. Грушевського.

* З кінцем р. 1896 вийдуть у Відні накладом державним нові цивільні закони процесові в перекладі руським. Перекладом тим займає ся комітет зазначений з правничих членів секції історично-філософської Наук. тов. ім. Шевченка. В склад того комітету ввійшли: проф. д-р П. Стебелський яко голова, а адвокат д-р К. Левіцький яко редактор видавництва, далі член Виділу кравового д-р Д. Савчак, старший радник судовий А. Піддубний, ст. рад. суд. Іос. Левіцький, секретар ради суду кр. А. Дольницький і адв. д-р С. Федяк.

* Карта Буковини, мапа підручна і велика етнічна [остання виготовлена надручником жандармерії Е. Фішером], вийде небаком накладом червоноцкої книгарні Пардінського в руській мові.

* Д-р Кирило Студинський габілізував ся на доцента руської мови і літератури в краківській університеті. Кількохміся габілітаційне відбуло ся дня 27-ого, а вийшла п. з. „Характеристика і сенза поезій Амвросія Металіського“ дня 30-ого жовтня с. р., почім колега професорів краківського університету призначила єму одноголосно *veniam legendi* д-ру Студинського оголошено доси такі свої праці: 1. В р. 1886 надрукував в „Зорі“ ч. 13—14 етнографічний матеріял п. з. „Дідівська (жебрацька) мова“, котрі доповнені звістками про життя і організацію ліриків вийшли в р. 1894 в статі „Ліричні“ друк. в „Зорі“ і в окремій відбитці (8^о стор. 56). 2. В р. 1895 надруко-

вав свою студію п. з. „Пересторога“ (8^о стор. 193), оцінену дуже прихильно проф. д-ром Брікнером в сесоричній „Kwartalnik-u historyczn-ym“. 3. В р. 1895 вийшла его літературно-язикова студія п. з. „Адельфотес“, граматика видана у Львові в р. 1891 в „Записках“ і окремою відбиткою (8^о стор. 42). 4. В р. 1895 надрукував в „Правді“ статтю п. з. „Причинки до історії унії“ і в окремій відбитці (8^о стор. 21). 5. В р. 1895 вийшов в друку „Панеїрика Евфонія веселобрича“, посвячений Петрови Могилі в р. 1633 з ілюстраціями увагами про панегіричну літературу кінця XVI і пол. XVII в., в „Записках“ і окремою відбиткою (8^о стор. 14). 6. В р. 1895 вийшла в У. т. „Записок“ его обширна рецензія на твір д-ра Франка п. з. „Іван Вишенський“ (стор. 29—48). 7. В р. 1896 надрукував в XII томі „Записок“ статтю п. з. „Три панеїрики XVIII в.“ в окремій відбитці (8^о стор. 32). 8. В р. 1896 надрукував у виданні краківської академії наук студію „Geneza poetycznych utworów Markiana Szaszkiewicza“ і окремою відбиткою (8^о стор. 46). 9. В р. 1896 подав в XI т. „Записок“ рецензію на твір Педільського про митрополита Кишку.

Василь Лукич.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Подав Василь Лукич.

а) книжки.

Записки Наукового Товариства імені Шевченка і т. и. Рік V. [Р. 1896. кн. V]. Том XIII. — У Львові, 1896 р. 20 + 76 + 12 + 10 + 24 + 50 і 2 вен. стор. 8^о. Ціна 1 злр.

Зміст: 1. Перша держава славянська, розвідка історична Мирона Кордуби. 2. Т. Шевченко на другому засланні (17го жовтня р. 1850 — 14 серпня р. 1857), критично-біографічний нарис Ол. Кониського 3. Випадок Vesaniae melancholicae, скорі і цілковито видужає після самоповішення, д-ра О. Ч. 4. Miscellanea: Два документи до внутрішньої історії в кн. Литовського в XVI в., М. Грушевського. 5. Наукова хроніка: Огляд часописів за р. 1895. — Часописи видавані на Україні російської. 6. Бібліографія (рецензії й справозданя). 7. З товариства

Етнографічний збірник видає Наукове Товариство імені Шевченка за редакцією М. Грушевського т. II. — У Львові, 1896 р. VIII + 76 + 38 + 54 стор. 8^о. Ціна 1 злр. 50 кр.

Зміст: 1. Лірики. Ліричні пісні, молитви, слога, збірки і т. и. про ліриків повіту буцацького. Зібрав в вересні 1895 року Володимир Гнатюк. 2. Замітки етнографічні з Угорської Русі, написав Юрій Жаткович. 3. Чорногорські народні казки й анекдоти, зібрав Митрофан Дикарвіч.

Часопис правничий. Розвідки правничі секції історично-філософської Наукового Товариства імені Шевченка. Редактор Д-р Кость Левіцький адвокат у Львові (.) Рочник VI. — У Львові, 1896 р. 4 + 192 стор. 8^о. Ціна 1 злр.

Зміст: Pactum de contrahendo. Студія Д-ра Михайла Зобкова. Карпов (Са рзов) і становище его супротив науки о умовно слідчій, проф. д-ра Петра Стебелського. Про новий процес цивільний в Австрії. Студія критична д-ра Кости Левіцького. [Передне слово. О поступованні в першій інстанції. О поступованні відкликом. О неважності і зновленню поступованя.] Голоси теорії і практики про опосередне питання з права цивільного: По котрий день належать ся відсотки вірителям гіпотечним при розділюванні ціни гіпотечної, д-ра Данила Кулика. Нові видання.

Ілюстрований надовний календар товариства „Просвіта“ на рік звичайний 1897. Рочник XX. [Вид. „Просвіта“ ч. 200—201, а кн. 1 і 2 за 1897 р.] — У Львові, 1897 р. 34 вен. + 252 + 34 оп. стор. 16^о. Ціна 35 кр.

Зміст часті літературно-наукової: В світ за очі! — поезія Б. Лепкого (з „Зорі“). Ри-

бодови. онов. Стефана Пятки. До бою, поез. С. Яричевського. Сольо-терно, онов. Л. Л. Три руські кардинали, Ол. Торонського. Про господарську годівлю коней [після книжки д-ра Ант. Баранського]. Про важніші хибі в управі і поправі рілі. В. Короля. Опис руської землі, д-ра Гр. Величка. [Гранічі. Будова примовісна. Ріки і озера. Підсоне, ростинність і зьвірята. Населенє. Політичний поділ руських земель. Історія України-Руси. Промисел Русинів. Міста]. Товариства „Просвіта“, „Дністер“, „Народна торговля“, „Зоря“, „Руська Бесіда“, „Наукове тов. ім. Шевченка“, „Руське товариство педагогічне“, „Львівський Боян“, „Клуб Русинів“, „Тов. св. Павла“, „Тов. св. Петра“, „Руслап“, „Шкільна поміч“, „Академічна громада“ і „Сокира“. — Визначні Русини: Д-р Юл. Пелеш, Корнїло Заклинський, Писифа Катерина Заклинська, Петро Огоновський, Волод. Струтинський і Данило Шеремета (з п'єртами). Пісні ліриків о правді. Смішніє. Сильє Яричевського. До книжки долучено портрет Ем. кардинала д-ра С. Сембратовича, фототр. знимок з дому „Просвіти“ і маду народписну карту українсько-руського народу.

Чернігівка. (.) Былиця з другої половини XVII в'ку (.) Написав Микола Костомаров (.) [Бібл. найзн. пов. „Дяло“. Томъ LVII]. — У Львові, 1896 р. 204 стор. мал. 8^о. Ціна 70 кр.

Про права руської мови написав Д-р Кость Левіцький. [Книж. „Просвіта“ ч. 187 а 10-та за 1896 р.] — У Львові, 1896 р. 32 стор. 16^о. Ціна 10 кр.

Fr. Rawita Gawroński. Ustrój państwowy-socjalny Rusi w X i XI w. w zarysie. — У Львові, 1896 р. 222 і 2 вен. стор. 8^о.

б) періодичні видання.

Житє і Слово. [Рік III. Книжка IV. За жовтень 1896 р. 241—320 стор. 8^о]. Зміст: Яка тепер народна школа на Україні, П. Вахтового. Quem Di odere [Учитель], комедія в 3 діях Ів. Франка. Нарис історії віри в чорта, С. К.—ого. Іудійські легенди. 1. Ману і потопа свята, перекл. Ів. Франка. Критика і бібліографія: XV. Суб'єктивісти і об'єктивісти в рос. публіцистиці. М. Андрійка. Роберт Бернс, Кароля Федері. Політична хроніка, Ів. Франка. Бдино же єсть на потребу, С. Фіска.

Дяло. [1896 р. Ч. 4а 101—230]. Белетристика: Т. Веллиш — Жебрачка (106) і Дяк Гриць (169 і 171). Б. Лепкого — Нездада пята (107), Мати (177 і 179) і Небіжчик (222). Льва Н. Тостого-Любомира Селянського — Господар і наймит (111, 113, 114, 116, 117 і 119—121). Д-ра І. Франка — Право свині (123) і Панцизний хліб (160 і 161). Жана Екара — Вистріл Корсикаля (126). Романа Секели — Максим (129, 131 і 132). Нестора Лендина — Аване (144—147). О. Кобилянської — У св. Івана, передрук з „Зорі“ (150). Я. Певестюка — Перезід в тюрмі (151). Сидорацького — Вона втікла (168). Г. Сенкевича — Lux in tenebris lucet (175 і 176). Л. Г. — У ворожбитя (182). М. Яна — 361-лець (200 і 201). Дон Педро де Аларкон — Сян музи (203). В. Загаєвича — Завідатель (207). Анд. Немовського — Повня (214). Писемі: Марка Мурави (223) і В. Шурата (206). Статі наукові: К. Філаріона — Лучі сонця і краски призм (125). Образки з Америки (133—135). Чайки — Фейлетон філозофичний (137, 138 і 141—143). Юр. Гладковича (з переднім словом д-ра Франка) — Спомини руського священика про різню 1846 р., передрук з „Записок“ XI т. (162, 163, 165 і 166). В. Шухевича — Цілюте (167). Д-ра Г. Олександрового — З вистави в Дрездні (172 і 174). З життя віденських Русинів (183). Полярні експедиції Наппена і Андре (187). Опанас Зарди — Дещо про критику у нас (193—195). Д-ра Шурата — Ада Нелі (208 і 210) і Дещо з життя (213). Д-ра К. Левіцького — Про спілки і стоваришеня господарські (216).

З снв Часопис розсилаєся додаток: „Словарь російсько-український“, том III-ий, арк. 18.

ПЕРЕДПЛАТА ПЛАТЯ з ГОРИ ВІНОСТИ: З додатком „Словарь російсько-український“: на цілий рік 8 злр., [для заграніччя 16 рублів або 32 марок]. — Без „Словаря“: на цілий рік 6 злр., [для заграніччя 12 рублів або 24 марок], на пів року 3 злр., на чверть року 1 злр. 50 кр., на чверть року 50 кр. — Одно ч. коштує 30 кр.

Редактор часті літературно-наукової: Василь Лукич.

За редакцію відповідає: Кость Левіцький.

Вид. Михайла Тарасового ім. Шевченка

2 редакція: Михайла Тарасового ім. Шевченка

Вид. Михайла Тарасового ім. Шевченка